

PAPER DETAILS

TITLE: BAYKARA MECLİSİ'NDEN YANSIMALAR -Alî Sîr Nevâî Etrafında Gelisen Olaylar-İlmî ve Edebî Meclisler 6-

AUTHORS: Ahmet KARTAL

PAGES: 335-389

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3169750>

AHMET KARTAL **

BAYKARA MECLİSİ'NDEN YANSIMALAR -Alî Şîr Nevâî Etrafında Gelişen Olaylar-İlmî ve Edebî Meclisler 6-*

REFLECTIONS FROM BAYKARA ASSEMBLY

-The Events Developing Around Ali Şîr Nevâî-
Scientific and Literary Assemblies 6-

Ö Z E T

Zeynüddîn-i Vâsîfî tarafından Farsça olarak kaleme alınan *Bedâ'î' u'l-vekâ'î'*, özellikle Türk kültür ve sosyal hayatına dair ihtiva ettiği geniş ve önemli bilgiler vesilesiyle dikkat çekmektedir. Bu çalışmada, *Bedâ'î' u'l-vekâ'î'*'de yer alan, Türkistân coğrafyasındaki Türk kültür hayatına ışık tutup günümüze aktaran ve Emîr Alî Şîr Nevâî etrafında oluşan olayları da ihtiva eden üç bölümün tercümesine yer verilecektir. Bunlardan birincisi, Emîr Alî Şîr'in yardımcısı Behlül'ün durumu, Nevâî'nin Hâce Mahmûd-ı Taybâdî'nin övgüsü görünümlünde olan, ancak onun zemedildiği Farsça bir inşası, Mevlânâ Sâhib-dârâ tarafından anlatılan Emîr Alî Şîr ile Şeyh Behlül, Emîr Sadruddîn Yûnus ve Mevlânâ Fasîhuddîn Sâhib-dârâ arasında gerçekleşen olayları; ikincisi Emîr Alî Şîr'in dindarlığı ve iftetinin Sultan Hüseyin-i Baykara ile eşi Hadice Bigüm tarafından sınaması, Sultan Hüseyin-i Baykara ile Emîr Alî Şîr'in birbirlerini karşılıklı şeyh-mürîd olarak görmeleri, dönemin önemli şair ve âlimlerinden Mevlânâ Şihâb etrafında gerçekleşen olayları; üçüncüsü, 927/1520 yılının Muharrem/Ocak ayının onuncu günü, Muzafferuddîn Sultan Muhammed Bahâdîr'ın, Vâsîfî'den Emîr Alî Şîr'in hüviyetini ihtiva eden hikâye ve latifelerden anlatmasını istemesi üzerine

A B S T R A C T

Written in Persian by Zeynüddîn-i Vâsîfî, *Bedâ'î' u'l-vekâ'î'* draws attention especially with the extensive and important information it contains on Turkish culture and social life. In this study, the translation of three chapters in *Bedâ'î' u'l-vekâ'î'*, which sheds light on the Turkish cultural life in the geography of Turkistan and transfers it to the present, and which also includes the events around Emîr Alî Şîr Nevâî will be included. The first of these is the situation of Behlül, the assistant of Emîr Alî Şîr, a Persian construction of Nevâî that looks like Hâce Mahmûd-ı Taybâdî's praise but is based on him. The events that took place between Yunus and Mevlânâ Fasîhuddîn Sâhib-dârâ; Secondly, the testing of Emîr Alî Şîr's piety and chastity by Sultan Hüseyin-i Baykara and his wife Hadice Bigüm, the fact that Sultan Hüseyin-i Baykara and Emîr Alî Şîr saw each other as sheik-disciple, the events that took place around Mevlânâ Şihâb, one of the important poets and scholars of the period. ; the third, on the tenth day of Muharram/January of the year 927/1520, contains what Muzafferuddîn Sultan Muhammad Bahâdîr told him after he asked Vâsîfî to tell

* Makalenin Geliş Tarihi: 27.04.2021 / Kabul Tarihi: 21.05.2021.

** Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, (ahmetkartal38@gmail.com), Orcid Id: 0000 0001 8563 1589.

onun anlattıklarını ihtiva etmektedir. Üçüncü bölümde, Mevlânâ Sâhib-dârâ'nın Alî Şîr'in ölümü üzerine yazmış olduğu terkib-bend nazım şekliyle yazılmış mersiye ile Muhammed Şeybânî Han'ın 912/1507 yılının Zilhicce/Nisan ayının sonunda, Nahşeb şehrinde Herât'a gelmesi üzerine yazmış olduğu terkib-bend şeklindeki övgü şiiri de yer almaktadır. Ayrıca bu bölümde Emîr Alî Şîr'in Mevlânâ Sâhib-dârâ için söylediği Türkçe bir beyit de bulunmaktadır.

stories and jokes containing the identity of Emir Ali Şîr. In the third part, Mevlânâ Sâhib-dârâ's composition-bend poem written on the death of Alî Şîr is accompanied by an elegy written in verse also with a praise poem in the form of "composition-bend" written by Muhammed Shaybani Khan upon his arrival to Herat from Nahsheb at the end of Dhul-Hijjah/April in 912/1507. In addition, in this section, there is a Turkish couplet that Emir Ali Şîr said for Mevlânâ Sâhib-dârâ.

ANAHTAR KELİMELER

Şîr meclisi, ilmî meclis, Emîr Alî Şîr, mersiye, övgü şiiri, muamma, inşa, sosyal hayat.

KEYWORDS

Poetry assembly, scientific assembly, Emir Ali Şîr, elegy, praise poetry, poem riddle, official correspondence, social life.

Giriş

Türkistân coğrafyası, Türk kültür ve medeniyetinin teşekkül edip geliştiği ve tekamüle ulaştığı önemli coğrafî mekânlardan birisidir. Zeynüddîn Mahmûd-ı Vâsıfı¹ tarafından kaleme alınan *Bedâyi'u'l-vekâyi'* isimli eser, bu coğrafyada var olan Türk kültür ve sosyal hayatına ait bazı bilgileri ihtiva etmesi yönüyle önemlidir. Bu çalışmada, bu eserde yer alan üç bölümün tercümesine yer verilmiştir. Bunlardan ilkinde Emîr Alî Şîr ile Şeyh Behlül, Emîr Sadruddîn Yûnus ve Mevlânâ Fasîhuddîn Sâhib-dârâ arasında gelişen olaylar yer almaktadır. İkincisinde Emîr Alî Şîr'in takvası ve iffetinin derecesinin belirlenmesi, Sultan Hüseyin-i Baykara ile Emîr Alî Şîr'in birbirlerine bakışı hikâye edilmiş; Mevlânâ Şihâb etrafında meydana gelen olaylar anlatılmıştır. Üçüncüsünde ise Vâsıfî'nin Emîr Alî Şîr'in meclisine katılması anlatılmıştır.

I

Bu çalışmaya konu olan ilk bölüm, “در ذکر نزاکت و لطافت مزاج امیر علی شیر / Emîr Alî Şîr'in mizacının letafeti ve nezaketi hakkında” başlığını taşımaktadır. Burada önce Alî Şîr Nevâî'nin kendisine itimat edip güvendiği yardımcısı Behlül hakkında bilgi verilmiştir. Akabinde Emîr Alî Şîr'in münşeatından Hâce Mahmûd-ı Taybâdî'nin övgüsü görünümünde olan, ancak onun zemmedildiği bir inşa/mektup yer almaktadır. Bu inşadan/mektuptan sonra Mevlânâ Sâhib-dârâ tarafından

¹ Zeynüddîn Mahmûd-ı Vâsıfî hakkında bilgi için bak. Eraslan 2019.

anlatılan Emîr Alî Şîr ile Şeyh Behlül, Emîr Alî Şîr'in üstadı ve mürebbii Mevlânâ Fasîhuddîn İbrâhîm'in damadı Emîr Sadruddîn Yûnus ve Mevlânâ Fasîhuddîn Sâhib-dârâ arasında gerçekleşen olayları ihtiva eden hikâyeler anlatılmaktadır. Ayrıca bu bölümde, Emîr Alî Şîr'in anlattığı geceleri uykuda idrarını tutamamasına rağmen evlenen birisinin başından geçen olayları ihtiva eden bir hikâye de bulunmaktadır (Vâsîfî 1349: 391-402).

HİKÂYE I

Emîr Alî Şîr (ö. 906/1501)²'in Behlül adında danıştığı, güvendiği, inandığı ve itimat ettiği bir hizmetçisi/yardımcısı vardı. Emîr, kendisinin büyük-küçük, az-çok, önemli-önemsiz bütün işlerini, onun dirayetli ve kifayetli eline/yönetimine teslim etmişti. Ona Emir'in "tedbirli/ihtiyatlı aklı" ve "konuşan nefsi/ruhu" derlerdi. Onun namus elbisesinin yeni ve cebi, fazilet incileri ve güzel olgunluklarla/mükemmelliklerle doluydu. Haysiyet konusunda da fazilet ve kemal sahibi olanların nezdinde, mükemmel biri olarak bilinirdi. Her türlü fazilet konusunda, meşhur ve maruftu. Bütün fünundan/bilimlerden haberdar olup onlara vakıftı. Özellikle "inşa" ve "muamma" konusunda eşi ve benzeri yoktu. Ancak bu özelliğini ve yeteneğini çok sık ortaya çıkarmaz, seyrek olarak gösterirdi. Bundan dolayı Emîr Alî Şîr, onu "çini küpe/kâse"ye benzetmiştir. Ancak onun bu hüviyetini bazı kıt düşünceliler, cahiller ve basiretsizler, bir kusur olarak sayıyorlardı. Oysa bu özellik, onun bir tür kemalinin göstergesiydi.

Şiir:

کم گوی و گزیده گوی چون در

کز اندک او جهان شود پر

لاف از سخن چو در توان زد

² Türk edebiyatının en seçkin simalarındandır. Hem edebiyat ve sanat hamisi olarak hem de Farsça Dîvânı ve Mecâlisü'n-nefâ'is adlı Türkçe tezkiresi vesilesiyle İran edebiyatında da çok üstün bir mevkiye sahiptir. Uygur kabilesine mensup Kışkine Bahşî'nin oğludur. Herat'ta doğmuş ve yine bu şehirde vefat etmiştir (Ateş 1968: 454).

آن خشت بود که پر توان زد

Az ve ölçülü konuş/söyle. Çünkü tıpkı inci gibi onun azıyla bütün cihan dolar.

Laf, tıpkı inci gibi sözden güçlü olmalıdır/söylenmelidir. O, çok güçlü bir kerpiç gibi olmalıdır.

Bu durum, Emîr Alî Şîr'in mübarek kulağına gelince, Behlül ile ilgili şu beyitleri yumuşak bir dille ifade etti;

خاک مشرق شنیده ام که کنند

به چهل سال کاسه چینی

صد به روزی زنند در بغداد

لاجرم قیمتش همی بینی

Doğu topraklarında bir çini kâseyi kırk yılda yaptıklarını işittim. Bağdat'ta ise günde yüz tane yaparlar. Şüphesiz onun kıymetini sen tamamen görürsün/anlarsın.

Kıt'a:

مرغک از بیضه برون آید و روزی طلبد

آدمی بچه ندارد خرد و عقل و تمیز

آن به یکبار بیالید و به جائی نرسید

و این به تمکین و تأنی بگذشت از همه چیز

آبگینه همه جا هست از آن قدرش نیست

لعل دشوار به دست آید از آنست عزیز

Küçük bir kuş yumurtadan çıktığı zaman, (hemen) rızık/ yiyecek talep eder. İnsanoğlunda, (o) akıl, fikir ve ayırt etme/ayırma özelliği yoktur.

O, birden bire uçmaya başladı, (ancak) bir yere ulaşamadı/varamadı. Bu temkin ve ihtiyatlı davranmayla/davranışla her şeyden geçti.

Cam, her yerde bulunur, ama (onun) değeri yoktur. Lâl taşı, (çok) zor elde edildiği için ondan/camdan daha değerlidir.

Nu'mân ismine söylenmiş bu muamma, onun "Netâyic-i Tab'-i Bedâyi'-âsâr ve Sevânih-i Fehm-i Garâyib-efkâr" ından alınmıştır;

به دست من گلی داد آن جفا کار

که از برگش تو نام من برون آر

O cefakâr/eziyet veren benim elime bir gül verdi. Sen, onun yaprak(lar)ından benim ismimi çıkar.

Bu, Emîr Alî Şîr'in münşeatından Hâce Mahmûd-ı Taybâdî'yi zemmettiği/kötülediği örnek bir inşadır/mektuptur. Bu mektup, aslında onun övgüsü gibidir; ancak gerçekte fasih bir şekilde tecnis sanatından da istifade edilerek ve çeşitli sataşmalarda bulunularak yapılan son derece kötü ve kaba sözleri ihtiva eden bir yergidir.

Nazım:

دوستان را نوازش و اکرام

دو دشمنان را گدازش و دشنام

همچو آئینه ای که پیش آرند

هر یکی نقش خویش بردارند

Dostlara şefkat/lütuf ve ikram, düşmanlara aşağılama ve sövme/küfür.

İnsanın karşısına getirilen ayna gibi her biri kendi karşısındakini yansıtır.

Bilinmeli ki övgü sözleri siyah mürekkeple yazılmış, kötülemelere/eleştirilere kırmızı noktalar konularak süslenmiştir.

Kıt'a:

به سیاهی نسیم عنبر و مشک

چون نوشتم از او برون آمد

چون نوشتم از او برون آمد

چون به سرخی صفات مذمومی

Siyah (mürekkep) ile yazdım, ondan amber ve misk kokuları ortaya çıktı.

Kırmızı (mürekkep) ile kınanmış/kötülenmiş vasıflarını yazdım, ondan kan konusu ortaya çıktı.

حبيب محبت مزید پناه سپاه عیب

مصر علی رحمة بلندترین بلند

خبیث مخنث مرتد تباه سیاه عنید

مضر علی زحمة پلیدترین پلید

انام عاقل کیاس بخش تمام مسیر

خیر کثیر حر ز بردست با خیر

ایام غافل کناس نجس تمام مستر

حیز کنیز خر زیر دست ناچیز

پیوسته در زبان است مقبول دلیل

تیز گفتار بر سریر عز مادر

پیوسته / بنوشته در زیان است مقتول ذلیل

پیر گفتار پر شریر غر مادر

فاخر محرم غنی رحیم حبان فاحش

بحس قابل سفی لانه ماده پر

فاجر مجرم غبی رحیم جنان فاحش

نحس قاتل شقی لانه ماده پر

فیض حسن حفی متین متبحر دور

محور فلك حور مظهر اسرار

قبض خشن حفی متین متبحر دور

مجور فلك جور مظهر اشعار

غیب گل عذار با زیب جنسش فرود
 مایه حرس / جرس نشاط کل فاضل
 عیب گل عذار با ریب جنسش فرود
 مایه خرس بساط گل فاضل
 ناعم/ ناغم خلیل دلیل دل رحمت بر تو
 زحمت نماند و عشرت بر تو
 ناعم حلیل دلیل دل زحمت بر تو
 رحمت نماند و عسرت بر تو
 عسرت نماند و مشامت به ریح گلاب
 مسموم مسرور به تخت جاه
 عشرت نماند و مشامت به رنج کلاب
 مسموم مشرور به تحت چاه
 باشی کتبت کتابه فیه فتح / فیح قلبه و سروره
 باشی کنیت کنایه فیه فتح قلته و شروره

Artmış/fazla muhabbetin sevgilisi/muhabbeti seven, kul
 askerin/kul ve askerin sığınağı, rahmette ısrar eden yücelerin en
 yücesi;

Mürted kirli/deyus olan, zahmet üstüne zahmet
 veren/zahmette muzır olan, pislerin en pisi, davranışları kötü
 olanların en kötüsü;

Yaratılmışların akıllısı, bütün yollara yordamlara zeka ve beceri
 saçan/veren, hayırda eli sıcak olan/eli cömert olan;

Günleri gaflet içinde geçen, bütün örtülü işlerin pis çöpçüsü,
 eşek/anlayışsız pis cariyeye, el altında olan çaresiz;

Keskin dilinden dolayı delilleri makbul olmadığı için dili
 bağlanmış olan, annesinin yüceliği/değeri taht üzerinde oturandan
 daha yüce olan;

Sözlerinin eskiliğinden dolayı zelil ve maktul olduğu için ziyan
 eden, annesinin kahbeliği şerle dolu olan;

Zenginlerin annelerine üstün mahrem ve yakın/tadınık olan;
bağışlayıcı merhamet sahibi, makbul görülen uğursuz, dişi kuşun
yuvasını kurmaya kâbil;

Akılsız suçlu fâsık, oldukça kovulmuş olan, uğursuz şakî katil;
gizli güzellik sahibi feyiz dolu anne yuvası/kucağı (mutsuz ve
bedbaht yuvalı), sağlam ve derin bilgili, döneke feleğin ekseni, gizli
feyizlere mazhar olan;

Merhametli ve zamanenin derdini çeken haşin, zamanenin kötü
kokulusu ve kötü kokuları saçan, zalim feleğin cefasını çeken,
kötülerin, eşkiyaların çıkış noktası/yeri.

Gül yüzlü güzel, varlığı kudretin, asıl ve asaletin çokluğu, fazilet
ve sevincin bekçisi;

Kötü, hain, varlığı alçaklığın çokluğu, domuz/ayı soylu ve pislik
çamuru;

Güzel ve mülayim huylu dost, sana sıkıntı kalmasın hep sevinç
kalsın.

Büyük gam, delalet, gönlün sıkıntılı, sana rahmet kalmasın hep
zahmet kalsın.

Sana zorluklar kalmasın, burnuna hep güzel kokular gelsin,
tahtında/makamında hep sevinçle kal.

Sana zorluklar kalsın, burnun hep kötü kokularla zehirlensin, o
şerli tahtınla hep kuyunun dibinde kal (kuyunun dibinde hep kendi
şerrinle kal);

Sen, kitaplarında kalp sıkıntılarını gideren ve mutluluk kapısını
açan ol/olasın. Bir söz söyledik ki, o sözde azını çoğaltan,
kötülüğünü yok eden şeyler var.

HİKÂYE II³

Mevlânâ Sâhib-dârâ (ö. 917/1511-1512)⁴ ile Şeyh Behlül arasındaki
sohbet/görüşme, birliktelik, dostluk, uyumluluk, birlik ve sevgi; dillere
vird, gönüllere de tespih olmuş derecedeydi. Nitekim bu sözlerin her biri,
gerçeğin bizzat kendisidir:

³ Bu hikâye Mevlânâ Sâhib-dârâ tarafından anlatılmaktadır.

⁴ Ali Şîr Nevâî'nin yakın dostu olup himayesinde bulunmuştur. Onun ölümünden
sonra Mîrzâ Hüseyin-i Baykara onu daruğa yapmıştır. Özellikle kaside ve muamma
alanında ünlenmiştir (Şahin 2013: 394).

گر بود روزی معاذ الله که نتوان دیدنت

داعی بیچاره را آن روز جان در تن مباد

Allah korusun! Eğer bir gün onu göremezsem, (göremediğim) o gün, bu çaresiz duacısının bedeninde can kalmaz.

Garip işler ve şaşılacak durumlardan biri şudur: Vaktiyle münadilerin ⁵ وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ لِبَاسًا ayeti fehvasınca geceleyin ⁶ وَجَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سُبَاتًا ayeti gereği nidalarını yataklarında uyuyanların kulağına duyurup gece bekçisi devriyesini tamamladıktan sonra, Şeyh Behlül'ün hizmetçisi kapımı⁷ çaldı ve bana; "Sizden başka hiç kimsenin bilmediği bir olayı size söyleyeceğim." dedi. Bunun üzerine onu içeriye buyur ettim ve ona söyleyeceği durumu sordum. O da bana; "Emîr Alî Şîr, benim hocamı bir eşekle birlikte eve kapatmış ve o evin kapısına bir kilit vurmuş. Bu durumun sebebini bilmiyoruz." dedi. Şeyh Behlül'ün hizmetçisinin söylediklerini dinleyen Mevlânâ Sâhib-dârâ; "Bu sözleri işitince kendimi devlet atından indirilip eğersiz eşeğe bindirilerek teşhir edilmiş bir kimse gibi hissettim." dedi. Mevlânâ Sâhib-dârâ, zifiri karanlık gecede kara eşeği felek otlağından çıkardıkları ve sabahın kır atını o çayırdaki gezintiye getirdiklerinde soluğu Alî Şîr'in huzurunda aldı. Emîr Alî Şîr, Mevlânâ Sâhib-dârâ'yı görünce ona; "Mevlânâ Sâhib-dârâ gel ve benimle senin sohbet arkadaşın Şeyh Behlül arasında hüküm ver. Eğer kusur ve lutufsuzluk/hata benden kaynaklanıyorsa ben ondan özür dileyeceğim, yok eğer sizin dostunuzdan kaynaklanıyorsa, o zaman siz ne dersiniz, o olur?" dedi. Emîr Alî Şîr'in bu sözleri üzerine Mevlânâ Sâhib-dârâ ona; "Uygun olur. Sizin yaptığınız her şeyde, muhakkak bir hikmet ve hayır vardır. Ben kusur ve eksikliğin Şeyh Behlül'den kaynaklandığına eminim." dedi. Mevlânâ Sâhib-dârâ'nın bu cevabına karşılık olarak Emîr Alî Şîr; "Akıllı ve zeki biri, eğer on gün bir kimseyle arkadaş olup sohbet ederse, onun ahvalini, vaziyetini, mizacını ve ahlakını öğrenir. Oysa Şeyh Behlül, on iki yıldır gece gündüz benim ayrılmaz bir parçam gibidir. Dün gece okuma/inceleme yapıyordum. Önümde mum, mürekkep, kalem ve

⁵ Nebe suresi ayet 10. Meali: "Geceyi (bir yorgan gibi) üstünüze örtmedik mi?"

⁶ Nebe suresi ayet 9. Meali: "Uykuyu sizin için bir dinlenme vesilesi kılmadık mı?"

⁷ Mevlânâ Sâhib-dârâ'nın evinin kapısı kastediliyor.

bir tas su vardı. Ben Şeyh Behlül'e; "Kaldır." dedim. O, bana; "Neyi kaldırayım?" diye sordu. Bunun üzerine ben de ona; "Sana ne oldu? Yoksa sen eşek mi oldun?" dedim. O, hemen özür dilemek için diz çöktü ve bana; "Efendim! Ben gayp ilmini bilmem. Sizin önünüzde bir kaç eşya var, ben sizin hangisini kaldırmamı istediğinizi bilmiyorum." dedi. Emîr Alî Şîr, Mevlânâ Sâhib Dârâ'ya; "Allah aşkına sen insaf et/hak ver. Bu çok açıktır ki benim önümde mum sabaha kadar yanar, aklıma bir mana/fikir geldiğinde onu hemen yazmam için daima mürekkep ve kalem bulunur. Ben geceleri hiç su içmem, dolayısıyla önümden kaldırılması gereken tek şey vardır, o da sudur. Acaba bunun için bu kadar delil göstermeye, inat etmeye ve özür dilemeye ne gerek var." dedi. Buna rağmen Emîr Alî Şîr, Şeyh Behlül'den özür diledi, ona uygun giyim kuşam ve dizginlenmiş bir at hediye etti.

HİKÂYE III⁸

Alicenap, yüce dereceli, yüksek fazilet sahibi, fazılların kudretinin yansıtıcısı, faziletlerin sığınağı, engin bilgi sahibi âlimlere model olan, faziletli ve eşsiz insanların en seçkini, ilimlerin hem usulünü hem de furuunu (dallarını) bilen, akla ve hukuka uygun ilkeleri bünyesinde toplayan, ilmi ve feyzi ile hem fazilet ehlinin hem de toplumun üstadı Mevlânâ Fasîhuddîn İbrâhîm, Emîr Alî Şîr'in üstadı ve mürebbii idi. O, Emîr Sadrüddîn Yûnus⁹'u kendine damat olarak kabul ederek onu aziz ve şerefli kılmıştı, ancak bu durum Emîr Alî Şîr'i memnun etmemişti. Kıyafet ilmini¹⁰ çok iyi bilen Emîr Alî Şîr, o damadın dış görünüşü ile hal ve hareketlerinden ondaki ahmaklık ve izansızlık belirtilerini sezmişti. Diğer taraftan Mevlânâ Fasîhuddîn İbrâhîm, damadını Emîr Alî Şîr'in indinde makbul olup hoş görülmesi için büyük bir gayret sarf ediyordu;

⁸ Bu hikâye Mevlânâ Sâhib-dâra tarafından anlatılmıştır.

⁹ Timurlular devrinde yaşamıştır. Bediyye ve Gıyâsiye Medreseleri başta olmak üzere Herât medreselerinde dersler vermiştir. Şeybanîler'in Herât'ı işgalleri sırasında halkın moralini yüksek tutmaya çalışmış, Şeybanîler zamanında Belh'e gitmiş ve orada şeyhülislâmlık yapmıştır (Şahin 2013: 291, 335).

¹⁰ Kişilerin dış görünüşünden/fizikî yapılarından hareketle ahlâk ve fıtratlarını anlama ilmi.

Beyit:

کس نتواند گرفت دامن دولت به زور

کوشش بی فایده است وسمه بر ابروی کور

Devletin/ikbalin eteğini kimse zorla elinde tutamaz. Nitekim
körün kaşına sürme çekmek, boş bir çabadır.

Hatta bundan dolayı Emîr Sadruddîn Yûnus'u, Emîr Alî Şîr'in meclisine getirirdi. Emîr Alî Şîr de her seferinde onun için aşağıdaki beyte benzer şiirler söylerdi;

عزلی خواهم که گر چرخ فلک چون گردباد

خاکدان دهر را بیزد نیابد گرد من

Tıpkı kasırga gibi felekten uzak olmak istiyorum. Benim tozumu
/toprağımı dehrin/zamanın küllüğüne dökmek/elememek
gereklidir.

Bir gün Mevlânâ Fasîhuddîn İbrâhîm'in damadı Emîr Sadruddîn Yûnus, Emîr Alî Şîr'in meclisinde kapının önünde oturmuş ve kendi faziletlerinden bahsediyordu. Birden bire adı geçen Emîr'in nefesi gibi sert bir rüzgar esmeye başladı ve kapıyı çok sert bir şekilde kapattı. Bu durumdan rahatsız olan Emîr Alî Şîr, Emîr Sadruddîn Yûnus'a hitaben; "Ne olur lütfedip şu kapıyı sürgülesen/kilitlesen." dedi. Emîr Sadruddîn Yûnus, Emîr Alî Şîr'in bu sözü üzerine hemen yerinden kalktı ve ellerini kapının sürgüsüne/kilidine götürdü. Tam bu esnada Emîr Alî Şîr, ona; "Amacım kapının diğer taraftan sürgülenmesiydi/kilitlenmesiydi." dedi. Emîr Sadruddîn Yûnus, bu işin zerafeti ve nezaketini anlayamadı ve kapıyı sürgüledikten/kilitledikten sonra yerine oturdu. O, bu hareketiyle ferahlık ve neşe kaynağı olan bu kapıyı meclis ehlinin yüzüne kapatmış oldu. Tesadüfen bu mecliste çok zayıf ve gayet çirkin bir kedi bulunuyordu. Bu kedi, Emîr Alî Şîr'in dizlerinin üzerine çıkmak istedi. Ancak Emîr Alî Şîr, ona eliyle engel olarak şöyle dedi;

Mısra:

این گربه عجب شکل کریهی دارد

Bu kedi, şaşılacak derecede çirkin bir görünümüne sahiptir.

Emîr Alî Şîr'in meclisinde bulunan nüktedanların tamamı bu duruma güldü. Emîr Alî Şîr, sahip olduğu üstün feraset ve uyanıklıkla Emîr Sadruddîn Yûnus'un gülmesinin bir taklitten ibaret olduğunu ve

yapılan nüktenin hüviyetini kavrayıp anlamadığını anladı. Bundan dolayı da ona; “Gülme sebebin nedir?” diye sordu.

Şiir:

او سرخ و خجل گشت و سر انداخت فرو

درهم زده گشت و دم برون نآمد از او

O kızardı, utandı ve başını öne eğdi. O, perişan oldu ve sesi soluğu kesildi.

Emîr Alî Şîr, şöyle söyledi;

Şiir:

خنده که بی وقت گشاید گره

گریه از آن خنده بی وقت به

هر نفسی خنده زدن برق وار

کوتهی عمر دهد چون شرار

Zamansız düğümü açılan gülmeden/Zamansız gülmeden, ağlamak daha iyidir.

Şimşek gibi her an/zaman gülmek, ömrü tıpkı kıvılcım gibi kısaltır.

“Bazı insanlar için üç çeşit gülme vardır. Gülmenin birinci şekli, tıpkı Emîr Sadruddîn Yûnus’un gülüşü gibi taklitten yani başkalarının gülmesinden dolayıdır. Gülmenin ikinci şekli, güldükten sonra sebebinin düşünülüp anlaşılmasıdır. Üçüncü tür gülme ise, kendi kendine o ilk eşeğin kahkahası/gülüşü ne kahkahaydı/gülüştü diyerek onun ilk gülüşüne gülmektir.

Emîr Sadruddîn Yûnus, Emîr Alî Şîr’in bu söylediklerini işitince eğilip bükülerek konuştu. Onun bu konuştukları neticesinde rüsvalığı ve anlayışsızlığı kendisini açıkça gösterdi. Nitekim O; “Benim gülme nedenim belli idi. Siz; “این گربه عجب شکل کریهی دارد” (Bu kedi, şaşılacak derecede çirkin bir görünüme sahiptir.) dediniz ya, işte oradaki “kef”, aslında teşbih “kef”idir deyince, mecliste bir gürültü koptu ve mecliste bulunanların tamamı; buna “özü kabahatinden daha büyüktür” denir dediler.

Emîr Alî Şîr şöyle buyurdu; “Azizler tarafından malum olduğu üzere, Emîr Sadrüddîn Yûnus’un ömrü, geceleri yatağa işeme hastalığı/rahatsızlığı olduğu halde evlenen kişinin durumuna benzer. O, gerdek gecesi gelinle birlikte ipek yatağa yattı. Sabah kalkınca, pijaması, sanki üzerine bir tulum/kırba su dökülmüş gibiydi. O, oluşan bu durumu, yastığın yanında/başucunda bulunan su dolu testinin devrilmesinden dolayı olduğunu belirterek–gizlemeye çalıştı. Ancak ikinci gece de aynı durum gerçekleşince, bunu gizlemek için başka bir gerekçe ileri sürdü. Bu kişinin bir arkadaşı vardı. İçerisinde bulunduğu bu durumu ona anlattı. Bunun üzerine arkadaşı ona; “Gece uykuya dalıyorum maskara kılığında bir yaşlı ortaya çıkıyor ve bana; “Ey gafil! Niçin uyuyorsun? Artık bahar gelmiştir, kalk.

Beyit:

بساط سبز فکندند کوه و صحرا را

ز لاله آرزوی جام تازه شد ما را

Dağlar ve çayırılar, (tamamen) yeşil örtüyle kaplandı. (Bundan dolayı) laleden taze (bir) kadeh arzu ediyoruz.

Gel, birlikte ovaya/kıra gidip orada hem gezelim hem de gülleri, laleleri ve reyhanları seyredelim. Hasılıkelam beni cennete benzeyen bir ovaya/kıra götürdü. O ovanın/kırın tam ortasında yeşil kubbeye benzeyen bir tepe vardı. Beni o tepenin üzerine çıkardı ve bana; “Gel, sen ve ben birlikte işeyelim. Daha sonra bakalım hangimizin sidiği daha uzağa gidecek.” dedi. Ayrıca bu durum her gece aynı şekilde devam edecektir. O arkadaşı, ona; “O kişi şeytandır ve seni bu şekilde kandıracaktır. En iyisi sen bu gece bu düşünce ve hayalle uyu. O yaşlı kişi ortaya çıkıp/gelip seni çağırınca sen de ona; “Ne zamana kadar seninle birlikte gidip işeyeceğiz ve pijamalarımızı batıracağız. En iyisi sen bana biraz altın ver de ben de kendime doğru dürüst bir pijama yaptırayım.” de, diyerek akıl verdi. O kişi, arkadaşının kendisine söylediklerini düşünerek o akşam uyudu. Bu kişi bütün bunları kafasına yerleştirerek yatağına girdi. O yaşlı, onun rüyasına girdi ve ona; “Gel, seninle tepenin üzerine çıkalım ve işimizle meşgul olalım.” dedi.

Şiir:

تا کی رویم و شاشه کنیم
 جامه ها تر از آن رشاشه کنیم
 پاره ای زر بده که تا اسباب
 راست سازیم مثل جامه خواب

Ne zamana kadar seninle birlikte gidip işeyelim ve ondan dökülen damlalarla elbiseleri ıslatalım.

Biraz altın ver de (gerekli malzeme alarak onlardan) pijama gibi şeyler yapalım.

O yaşlı, o kişiye; “Eğer sana altın ve mal/para gerekliyse benimle gel.” dedi. Kısacası adam, o yaşlı ile yola koyuldu ve bir sarayın duvarının yanına vardılar. Yaşlı, kişiye; “Bu(rada) padişahın hazinesi (var)dır. Biz seninle bu hazineye dalar, oradan istediğimiz kadar alır ve geri çıkarız.” dedi. Yaşlı bu sözü söyledikten sonra belinde sarılı olan kemendi çözdü. Onu düğümleyip halka hâline getirdi ve sarayın duvarının üzerindeki şerefeye/burca doğru attı. Kemend şerefeye/burca takılınca o kemende tutunarak tıpkı bir dağ keklığı gibi sıçrayarak sarayın duvarına tırmandı. Daha sonra da adamı yukarı çekerek çıkardı. Gece, mehtaplıydı. Damın/çatının ortasında küçük bir pencere vardı. Yaşlı, o kişiye; “Bak da gör.” dedi. Bunun üzerine o kişi baktı ve çok geniş ve büyük bir oda, odanın ortasında da tavanında(n) iplere dizilmiş mücevherlerin bulunduğunu gördü. Yaşlı; “Bu pencereden içeri gir ve alabildiğin kadar mücevherlerden al.” dedi. O kişi, kemende tutunarak odanın içine indi. Eteğine/cebine, koltuklarının altına ve kucağına alabildiği kadar mücevher aldı. Yaşlı tam da onu kemendle yukarı çekerken hazine bekçisi bir ses duydu ve gerçekleşen bu olaydan haberdar oldu. Hazine odasının kapısını açar açmaz, bir kişinin kemende tutunarak tavandaki pencereye doğru çıktığını gördü. Hemen koştu ve onun bacaklarından tuttu. O şahıs, yakalandığını anlayınca feryat figan; “Ey yaşlı! Ev sahibi beni bacaklarımdan yakaladı.” diye bağırmaya başladı. Bunun üzerine yaşlı, ona; “Eğer kurtulmak istiyorsan

Beyit:

در شکم گر تو شتره ای داری

دست از خود گداز و بر وی ری

Senin karnında ne var ne yoksa kendinden geç ve hepsini onun üzerine boşalt.

Beyit:

چون شد بیدار و خویش را خوش دید

سر تا سر جامه خواب زرکش دید

Uykudan uyanınca kendisini hoş/güzel gördü. Pijamasının tamamını altınla bezenmiş gördü.

Bu duruma zarafet ve fazilet sahibi kimseler öyle bir güldüler ki Emîr Sadruddîn Yûnus ağlayarak meclisten dışarı çıktı.

Kıta:

به دیدار مردم شدن عیب نیست

و لیکن نه چندانکه گویند بس

اگر خویشتن را ملامت کنی

ملامت نباشد شنیدن ز کس

Kişiler yeter demeyene kadar onların ziyaretine gitmek/onlarla görüşmek ayıp değildir. [Yeter denecek kadar olmamak şartıyla kişilerle görüşmek ayıp değildir]

Eğer sen kendini ayıplarsan (bu) sorun değildir. Yeter ki bir başkası seni ayıplamasın.

HİKÂYE IV¹¹

Emîr Alî Şîr, bir gün dostlarıyla sohbet ediyordu. Edilen bu sohbette bazı âlim, şair ve nedimi hazır bulunuyordu. Emîr Alî Şîr, Mevlânâ Sâhib-dârâ'ya; "Ey Efendim! Üstadım Fasîhuddîn (yüce adı ilelebet payidar olsun) bir müddettir hasta yatıyor. Maalesef ben onu ziyarete gidemedim.

¹¹ Bu hikâye Mevlânâ Sâhib-dârâ tarafından anlatılmaktadır.

Siz, onu ziyarete gidin ve benim mazeretimi/özüümü ona belirtin.” dedi. Ben oradan ayrıldıktan sonra Emîr Alî Şîr mecliste bulunanlara yemek ikramında bulundu. Yemekten sonra mecliste bulunanlar, Emîr Alî Şîr’in kalabalıktan hoşlanmayıp yalnız kalmayı tercih ettiğini hatırlayarak,¹² فَادَا طَعِمْتُمْ فَأَنْتَشِرُوا وَلَا مُسْتَأْنِسِينَ لِحَدِيثٍ ayeti hükmünce birbirlerine baktılar, kalktılar ve meclisten ayrıldılar. Oysa Emîr Alî Şîr, o gün sohbet etmek istiyordu, ancak mecliste bulunanların tamamı kalkıp gittiler. Bu tavır ve davranışa çok sinirlenip kızan Emîr Alî Şîr, kendi kendine; “Sanki Alî Şîr’in evi yemekhane, kendisi de bir aşçı. Adamlara bak, gelip yemek yiyorlar, daha sonra çekip gidiyorlar.” şeklinde söyleniyordu. Emîr Alî Şîr’in bu kızgınlık anında Mevlânâ Sâhib-dârâ onun yanına geldi. Emîr Alî Şîr, içerisinde bulunduğu kızgınlıktan dolayı Mevlânâ Sâhib-dârâ’yı hocası ve üstadı Mevlânâ Fasîhuddîn’e ziyaret için gönderdiğini unuttu. Mevlânâ Sâhib-dârâ’yı görünce ona; “Ey Sâhib-dârâ! Sana ne oldu ki yemekten sonra benim yanımda biraz olsun kalmıyorsun? Yoksa sen de mi o midesine düşkün olan obur insanları taklit ediyorsun.” dedi. Bunun üzerine ben onun huzurunda diz çökerek ona; “Ey efendim! İnsanoğlunun vücudu/bedeni hastalıklı ve sağlıklı kaldığı sürece, sizin melek görünüşlü zatınız/bedeniniz sağlıklı ve esenlik içinde olsun. Düşmanınızın bedeni ise daima hastalıkların, illetlerin ve dertlerin mekanı olsun. Sizin parlak güneşe benzeyen o gönlünüzde gizli kalmayacağı üzere bendenizi siz üstadınızın ziyaretine göndermişsiniz.” dedim. Mevlânâ Sâhib-dârâ bunu söylediği an, Emîr Alî Şîr öylesine sinirlendi ki sinirden tıpkı bir alev topuna döndü. Hatta sinir ve kızgınlıktan yerinde duramıyordu. “Bu tür insanlarla tanışıp sohbet arkadaşı olan kişilere lanet olsun.” dedi. Akabinde bu sinir ve kızgınlıkla kalkıp hareme girdi. Mevlânâ Sâhib-dârâ orada bulunanlara; “Ey dostlar! Bizim başımıza ne belaların geldiğini görüyor musunuz?” dedi.

¹² Ahzâb sûresi (33), ayet 53’ten nâkıs iktibas. Meali: “Yemeği yeyince de hemen kalkın gidin, lafa dalmayın.”

Beyit¹³:

بدست آهك تفته كردن خمير

به از دست بر سينه پيش امير

Elle kızgın kireci yoğurmak, emirin huzurunda el pençe durmaktan (daha) iyidir.

Hasılıkelam Mevlânâ Sâhib-dârâ bizar olmuş/bezgin bir şekilde evine döndü. Mevlânâ Sâhib-dârâ, ertesi gün öğle namazı için, âdet olduğu üzere, Emîr Alî Şîr'in yanına gitti. Alî Şîr, menekşe bahçesinde ayakta duruyordu. Emîr Alî Şîr, Mevlânâ Sâhib-dârâ'yı görür görmez, tıpkı bir menekşe gibi başını eğdi ve yüzünü çevirdi. Mevlânâ Sâhib-dârâ ne kadar onunla yüz yüze gelmeye çalışsa da, her seferinde o aynı tavrı sergiledi. Bunun üzerine Mevlânâ Sâhib-dârâ evine döndü. Emîr Alî Şîr, ertesi gün tekrar gelen Mevlânâ Sâhib-dârâ'ya aynı şekilde davrandı. Mevlânâ Sâhib-dârâ, kendi kendine; "Bu sefer de gideceğim, ancak aynı davranışı gösterirse bir daha onun yanına gitmeyeceğim." dedi. Bu şekilde karar alan Mevlânâ Sâhib-dârâ, yeniden Emîr Alî Şîr'in yanına gitti. Alî Şîr Nevâî, "Allah'tan ilham alanlar, devlet erbabıdır." sözüne binaen, sanki Mevlânâ Sâhib-dârâ'nın düşüncesine vakıf olmuş gibi onu yanına çağırdı ve ona; "Ey Mevlânâ Sâhib-dârâ! Hata ve kusurlardan münezzeh olan sadece vâcibu'l-vücûd olan Allah'tır. Ben çok kızgın ve sinirli olduğum için seni üstadım Mevlânâ Fasîhuddîn'e ziyaret etmen için gönderdiğimi unuttum. Ancak benim sana sinirlenip kızmamın sebebi, huzurumda diz çöküp konuşarak benim yolunu şaşırmış, aklını kaybetmiş ve son derece yaşlanmış biri olduğumu orada bulunan herkese göstermiş olmandı. Benim bu hatamı görmezlikten gelseydin, beni milletin önünde utandırmasaydın ve çok yaşlanmış olarak millete tanıtmısaydın ne olurdu?" dedi. İnsafa gelen Mevlânâ Sâhib-dârâ, vuku bulan bu olayda Emîr Alî Şîr'in haklı, kendisinin de hatalı olduğunu anladı.

13 Sa'dî-i Şîrâzî'ye ait bu beyitte geçen "آهك/kireç" kelimesi, bazı nüshalarda/yayınlarda "آهن/demir" şeklinde geçmektedir.

Mısra:

خطا بر بزرگان گرفتن خطاست

Büyükleri hatalı görmek, hatadır.

II

Bu çalışmaya konu olan ikinci bölüm, “در بیان طهارت ذیل و عدم میل طبع / Emîr Alî Şîr (Allah ruhunu şad eylesin)’in iffetinin temizliği, nefsanî şehvetlere karşı ilgisinin yokluğu ve sözü uzatmaması hakkında” başlığını taşımaktadır. Burada önce Hâce Mahmûd-ı Tâybâdî tarafından anlatılan Büyük Emîr Alî Şîr’in dindarlığı/takvası ve iffeti hususunda aralarında tartışma çıkan Sultan Hüseyin-i Baykara ile eşi Hadîce Bigüm’ün, bunu belirlemek için Hadîce Bigüm’ün çok güzel olan hizmetçisi Devlet-baht’ın Emîr Alî Şîr’in huzuruna gönderilmesi hikâyesine yer verilmiştir. Sultan Hüseyin-i Baykara ile Emîr Alî Şîr’in birbirlerini karşılıklı şeyh-mürîd olarak görmelerini ihtiva eden ikinci hikâye, Muhammed-i Bedahşî tarafından anlatılmaktadır. Üçüncü hikâye ise dönemin önemli şair ve âlimlerinden olup müdevvin/kitap derleyen lakabıyla anılan Mevlânâ Şihâb ile ilgilidir (Vâsıfî 1349: 443-450).

HİKÂYE¹⁴ I

Bir gün büyük/ulu sultan, haşmetli hakan, Türk, Arap ve Acem meliklerinin efendisi;

Beyit:

شاه ابو الغازی معزالدوله كهف الخافقين

آفتاب اوج برج سلطنت سلطان حسين

Devleti yücelten, Doğu ve Batının sığınağı olan Şâh Ebu’l-gâzî.
Saltanat burcunun en yüksek güneşi olan Sultan Hüseyin.

Büyük Emîr Alî Şîr’in dindarlığı/takvası ve iffetinin ulaştığı dereceyi belirtmek için; “Alî Şîr, yokluğun gizliliğinden/tecellilerinden vücut çölüne bir çadır kurup varlık/hayat elbisesi giydiğinden beri, onun ismet

¹⁴ Bu hikâye Hâce Mahmûd-ı Tâybâdî tarafından anlatılmıştır.

eteğine şehvet lekesi bulaşmamış, cömertlik yakasının inci düğmesi kadın heva ve hevesine bağlanmamıştır.” deyince, zamanın Belkıs’ı, devranın Zübeyde’si olan Hadîce Bigüm söylenen bu söze inanmadı ve; “Meğer Alî Şîr, iktidarsızlık ve erkekliği kaybetme illetine tutulmuş.” dedi. Hadîce Bigüm’ün bu sözü üzerine aralarında yumuşak bir dil ve sakın bir üslupla tartışmaya başladılar. Bu sırada gerçeklerden haberdar ve ilahi sırlara mazhar olan Mevlânâ Nureddîn Abdurrahmân-ı Câmî Hazretleri (Allah onun sırrını kutlu kılsın) (ö. 898/1492)¹⁵, nin huzurunda bulunan ve Anadolu’dan gelen bir kişi ona, Anadolu’da, çok güzel bir sevgiliyle yalnız kalma imkânını elde ettiklerinde, o sevgili ne kadar işveli ve cilveli olursa olsun, kendilerini onlardan koruyan kimseler bulunmaktadır.” şeklinde bilgi verdikten sonra; “Acaba sizin vilayetinizde de bu tip insanlar bulunur mu?” diye sordu. Bunun üzerine Abdurrahmân-ı Câmî, ona; “Evet, bizim vilayetimizde de bu tip insanlar bulunmaktadır. Ancak bizim illerde, bu tip insanlara “hîz/erkekliği olmayan” derler.” dedi. Hadîce Bigüm’ün Devlet-baht isminde çok güzel bir hizmetçisi vardı. Mavi renkli gökyüzünün ayı, onun yüzü, kaş ve alnını kışkırttığından dolayı onu kendine bazen yüz, bazen kaş bazen de alın yapmaktaydı. Mine renkli feleğin güneşi ise onun güzelliği karşısında deliye dönerek yalın ayak başı açık dünya çatısının üzerinde koşmaktaydı. Eğer (güneş kendi) ışık zincirine bağlı olmasaydı, kendi ışığı gibi kendi cismini, onun ayağının altındaki toprağa atardı/sürerdi. Sultân Hüseyin Mîrzâ (ö. 911/1506)¹⁶, Hadîce Bigüm ve Emîr Alî Şîr arasında geçen, hiçbir yerde söylenmeyen, sadece kendilerinin bildiği gizli hikâyeler/olaylar vardı. Alî Şîr’in gönlünün kutlu/mutlu kuşu, daima onun aşk arzusunun fezasında uçardı. Hadîce Bigüm, bu sırı çözmek için Devlet-baht’a bazı şeyler öğrettikten sonra onu Alî Şîr’in evine gönderdi. Devlet-baht, vakit/gün, tıpkı lacivert feleğin yeni gelini gibi kendisini Batı perdesinin altında gizlerken ve zifiri karanlık gecenin siyah yorganını üzerine örterken Emîr Alî Şîr’in evine geldi. Devlet-baht’ın haber vermeden

¹⁵ Asıl adı Nûrüddîn Abdurrahmân b. Nizâmüddîn Ahmed b. Muhammed el-Câmî olup nakşibendî tarikatına mensup İranlı âlim ve şairdir (Okumuş 1993).

¹⁶ Sanatçı yönüyle tanınan Timurlu hükümdarı [sal. 1470-1506] (Algar ve Alparslan 1998).

gelmesine Alî Şîr çok şaşırdı. Kısaca belirtmek gerekirse, Devlet-baht, anlatmak istediği hikâyeleri, belirtmek istediği hususları, çok ayrıntılı bir şekilde arz etti/anlattı. Sohbetin en sıcak/tatlı/koyu anında Devlet-baht; “Ah! Ben ne yaptım, vakit çok geç olmuş, şimdi ben ne yapacağım?” dedi. Bunun üzerine Alî Şîr, Devlet-baht’a; “Hiç korkuya gerek yok, bu gece burada kalabilirsin.” dedi.

Mısra:

که محنت خانه ای داریم اینجا می توان بودن

Burada kalınabilecek bir mihnethanemiz var.

Zaten Devlet-baht’ın isteğinin de bu yönde olduğu belliydi/görülüyordu. Alî Şîr, kendi odasının yanında ona bir yer tahsis edilmesini/hazırlanmasını istedi. Odalara çekildikten bir müddet sonra, o selvi boylu güzel salınarak Alî Şîr’in odasına girdi. Alî Şîr, Devlet-baht’ın odasına geldiğini görünce, onun niçin geldiğini sahip olduğu üstün ferasetiyle anladı. Ancak o, bu durumu anlamazlıktan geldi. O tatlı sözlü/dilli papağan dile gelerek Alî Şîr’e; “Ey insanların efendisi! İnsanların gözbebeği! Sanki ben, vücudumdaki bütün kılların birer zincir olup beni bağladığını ve bu yöne doğru sürükleyerek getirdiğini hissettim. Bu sürüklemenin sebebi, galiba sizin bu aciz/değersiz cariyeye olan ilginizden kaynaklanmaktadır.” dedi. Alî Şîr, Devlet-baht’ın bu sözlerine karşılık ona; “Senin bu hilelerin ve oyunların bir işe yaramaz. Sizin hangi maksatla buraya geldiğiniz belli oldu. Siz çok zor bir mesele/konu üzerinde bir grup insanla uzun zaman görüşmüşsünüz. İnşallah bu husus çok yakın bir zamanda açığa çıkacaktır.” dedi. Alî Şîr, söylediği bu sözlerin ardından, onun elini tutup kendi dizinin üzerine koydu ve onun müşkülünün kilidini açacak anahtarı onun eline verdi. Daha sonra ona; “Emin olun, bu delici aletle istek kapısı açılabilir; bu arzu sandığının kilidinin anahtarıyla kastettiğiniz/istediğiniz mücevheri bulabilirsiniz. Şunu bilin ki, (erkeklik vâsfına) sahibim, muktedirim/iktidar sahibiyim, ancak yapmadık, yapmıyoruz ve yapmayacağız da.” dedi.

Şiir:

ترك لذتهای شهوانی سخاست

هر که در شهوت فرو شد بر نخاست

خلق پندارند عشرت می کنند

بر خیال پر خود می کنند

Şehvet lezzetlerini terk etmek, cömertliktendir. Şehvete dalan kimse, ondan kurtulamadı.

Halk/insanlar, yiyip içip eğleniyoruz zannediyorlar. (Oysa) kendilerini hayallerle dolduruyorlar.

Mevlevî'nin bu kıtasını okudu:

ای زده لاف خرد چند به شهوت گیری

گیسوی شاهد و زنجیر جنون جنبانی

چه جنون باشد از این بیش که پیش زنکی

بنشینی به سر زانو و کون جنبانی

Ey akli eren! Ne zamana kadar şehvete bağlanacak, güzelin saçını ve delinin zinciriyle hareket edeceksin,

Bundan daha büyük bir çılgınlık/delilik olur mu ki, bir kötü kadının huzurunda oturacak ve kış sallayacaksın.

Bu olay, Mîrzâ Hüseyin ve Hadîce Bigüm'e ulaştı. Bu olaydan sonra onların Alî Şîr'e olan güveni yüze değil, bine katlandı.

HİKÂYE¹⁷ II

Emîr Alî Şîr, Türkçe Hamsesini, Sultan Hüseyin Mîrzâ'nın kutlu adına kaleme almıştı. Hamseyi, Mîrzâ Hüseyin'e takdim ettiğinde Mîrzâ ona; "Malum, çok uzun zamandan beri ikimiz arasında çözülmesi gereken bir durum var, bu gün onun netleştirilip giderilmesi gerekmektedir." dedi. Mîrzâ Hüseyin'in dile getirmiş olduğu bu durum, aslında kendisine büyük bir saygı duyduğu Alî Şîr'in kendi piri olması arzusu idi. Alî Şîr de bu arzu karşısında Mîrzâ Hüseyin'e; "Allah Allah, bunu söylemeye ne gerek var. Biz müridiz, siz de pirsiniz." demekteydi. İkisi arasında gerçekleşen bu konuşma uzayınca, Mîrzâ Hüseyin, Alî Şîr'e;

¹⁷ Bu hikâye Muhammed-i Bedahşî tarafından anlatılmaktadır.

“Pir kime denir? Mürit kime denir?” diye sordu. Kendisine sorulan bu soru üzerine Alî Şîr, Mîrzâ Hüseyin’e; “Pirin bütün arzu ve isteklerini kendi arzu ve isteği olarak görüp kabul eden kimse, mürittir.” şeklinde cevap verdi. Kendisine verilen bu cevap üzerine Mîrzâ Hüseyin, gecenin karayağz atı ile gündüzün kır atının çiftleşmesiyle (doğan), cihan çayırında kimsenin görmediği kadar hızlı koşan atı getirsinler diye emretti. Mîrzâ Hüseyin, Alî Şîr’e; “Siz mürit ben de pir olduğuma göre, sizin ata binmenizi benim de sizin önünüzden yürümemi istiyorum.” dedi. Mîrzâ Hüseyin’in bu sözü üzerine, Alî Şîr’in ata binmekten başka bir çaresi kalmadı. Alî Şîr, Mîrzâ Hüseyin’den başka kimsenin üzerine binmesine izin vermeyen atın üzengisine ayağını basar basmaz, at tepinmeye başladı. Mîrzâ Hüseyin, huysuzlaşan ata bağırınca at, Alî Şîr üzerine binene kadar sakinleşti ve yerinde sabit durdu. Mîrzâ atın önüne geçtiğinde, atın üzerinde bulunan Alî Şîr kendinden geçerek bayıldı. Bunun üzerine Alî Şîr’i tutarak attan indirdiler.

HİKÂYE III

Mevlânâ Şihâb, Nîşâbûr’un müdevvin/kitap derleyen (lakabıyla anılan) fazilet sahibi kişilerindendi. O, bütün ilimlerde yetkin ve maharet sahibi, fenlerde ise eşsiz ve engin birikime sahip bir kimse idi. O her türlü şiiri çok iyi ve güzel söylerdi. Maânî ve bedî konusunda da çok başarılıydı. Aşağıdaki beyitler, onun gecenin gidişi, gündüzün gelişini konu alan kasidesinden alınmıştır:

چو طفل صبح بر آید سحر ز خواب گران

فلک ز مهر به کامش نهد سر پستان

کند مقامر شب را به بیضه بازی پست

ز حور دمی که زند کوه بیضه بر دندان

ز بهر چیدن نارنج [از] این خمیده درخت

فتاده صبح چو ز نبیل خادم بستان

چو قرص مهر بر آید به روی منبر کوه

رود به باد فنا کوه کوه ریزه نان

Sabah, tıpkı seher vakti derin uykudan uyanan bir bebek gibi doğdu. Felek, tıpkı (bebeğin annesinin) göğsüne başını koyduğu gibi onun sevgisine baş koydu.

Kumarbaz, bütün geceyi beyze-bâzî¹⁸ ile geçirirdi. Güneş bir an görüldüğünde, kumarbaz yumurtanın ucunu dış üzerine vurur.

Sabah, bu (dalları aşağıya doğru) sarkmış ağaçtan turunç toplamak için bostan hizmetçisinin zembili gibi düşmüş.

Güneş, dağın zirvesinde yüzünü somun ekmeği gibi yuvarlak yapınca, yani doğunca, ekmek kııntısı baştan ayağa kadar bol miktarda rüzgar ile savrulur.

Mevlânâ Şihâb, *Kur'ân-ı Kerîm*'i Yasin süresinden başlayıp sonuna kadar yazarak kitap hâline getirdi ve onu Sultan Hüseyin Mîrzâ'ya takdim etti. Bunun üzerine Hüseyin Mîrzâ, ona bin tenge ihsanda bulunarak; "Eğer Allah kelamı olan *Kur'ân-ı Kerîm*'i, başından sonuna kadar yazarsan, her yıl sana verilmek üzere beş bin tenge ve beş yüz man zahire/ hâr buğdayı tahsis edeceğim ve onu her yıl sana ulaştırmaları için emir vereceğim." dedi. Mevlânâ Şihâb, Hüseyin Mîrzâ'nın bu talebi üzerine, beş yıl boyunca büyük bir gayret gösterip çaba sarfettikten sonra, *Kur'ân-ı Kerîm*'in tamamını yazmayı tamamladı. Hatta *Kur'an-ı Kerîm* ayetlerini kolay/rahatlıkla bulmak amacıyla ulema ve hafızların şaşkınlık ve hayrete düşerek beğenip alkışladıkları bir kitap tertip etti.

Kıraat ilminde devranın Nâfi¹⁹'i ve zamanın Âsım²⁰'i olan Mevlânâ Nâsiruddîn Muhammed-i Kârî'nin sinisinin/gönlünün ateş ocağında, Şihâb'ın tertip ettiği bu eserden dolayı haset/kıskançlık ateşi yanmaya başladı. Mevlânâ Nâsiruddîn Muhammed-i Kârî, gönlünde oluşan bu hased(in)den dolayı sultana, Mevlânâ Şihâb'ın *Kur'an-ı Kerîm* ayetlerinin kolay bulunması amacıyla tertip ettiği eserinin, yararlı bir çalışma olmadığını ve kimseye de bir fayda sağlamayacağını arz etti. Onun bu ifadesi, sultan için bir gerekçe oldu ve Mevlânâ Şihâb'a verdiği sözü

¹⁸ Çocukların yumurtaları tokuşturarak oynadıkları bir çeşit oyun.

¹⁹ Yedi kıraat aliminden biri olan Nâfi' bin Abdurrahman.

²⁰ Yedi kıraat aliminden biri olan Âsım bin Behdele.

yerine getirmedi. Bundan sonra Mevlânâ Nâsiruddîn'in peşine düşüp onu takip etmeye başlayan Mevlânâ Şihâb, onun gittiği her mecliste kendisi de hazır bulunmaya başladı. (Bir gün) Mevlânâ Nâsiruddîn'in hazır bulunduğu bir mecliste Mevlânâ Şihâb orada bulunanlara; "Ey bu mecliste hazır bulunan efendiler ve azizler! Sizler şunu unutmayın ki mahşer günü benim iki elim sizin yakanızda olacak ve sizin bana ettiğiniz bu zulümden dolayı sizden şikâyetçi olacağım." dedi. Bir gün Hâce Nizâmü'l-mülk, yapılan divan toplantısında Mevlânâ Hüseyin-i Vâ'iz (ö. 910/1504-1505)²¹'i, evliyanın sultanı ve müttekilerin delili olan Hâce Muhammed Ebu'l-velîd²²'in merkadinin başında, her çarşamda günü vaaz vermesi için görevlendirmişti. Bu vaazı dinlemek için ekâbir/ileri gelenler, eâlî/şerefli kimseler, eâzım/büyük kimseler, mevâlî/mollalar, ilim adamları ve fazilet sahibi kimseler toplanıyorlardı. Bir gün Mevlânâ Hüseyin minbere çıkmadan önce davranıp ayağa kalkıp harekete geçen Mevlânâ Şihâb, ayağını minbere basarak ona çıktı ve oturdu. Orada hazır bulunanlara; "Siz seçkinlerin/büyüklerin huzurunda ettiğim küstahlık ve gösterdiğim bu saygısızlığın sebebi; yüksek makam sahibi sultan, çok cömert hükümdar, ihtişam ve haysiyet sahibi kağan olan Sultân Hüseyin Mîrzâ zamanında, Her türlü noksan sıfatlardan münezzeh olan Allahu Teala, benim *Kur'an*-ı Kerîm ayetlerinin çabuk bulunmasını sağlamak amacıyla bir eser tertip etmemi nasip etti. Hazret-i Şeyhülislam, milletin ve dinin nuru Abdurrahmân-ı Câmî (Allah onun ruhunu şad kılsın) tertip etmiş olduğum o eserin arkasına; "*Kur'an*-ı Kerîm indirildiğinden bu güne kadar, hiç kimse böyle bir iş yapmamıştır." diye yazmıştır. Ancak burada hazır bulunanlar arasında oturan bir aziz kişi, padişaha yapılan bu işin faydasız olduğunu söylemiştir. Ben tertip ettiğim bu eserin faydalı olduğunu, burada sizlere ispatlayacağım. Eğer bunu ispatlayamazsam,

²¹ Asıl adı Mevlânâ Kemâlüddîn Hüseyin b. Alî-i Beyhakî-i Sebzevârî olup XV. asrın önemli müfessir, mutasavvif ve âlimlerindendir. *Kâşîfî mahlasıyla şiir de söylemiştir* (bak. Karaismailoğlu 1999).

²² Gerçek adı Hâce Ebu'l-velîd Ahmed b. Abdullah Herevî el-Âzâdânî olan Hâce Muhammed Ebu'l-velîd (ö. 232/846-47)'in türbesi, Herât'ın iki buçuk km kuzey batısında Herât Nehri'nin kuzeyinde bulunan Âzâdân köyündedir. İmam Ahmed b. Hanbel'in öğrencilerinden olup Herât'ın önemli âlimlerindendir. Türbesi, bugün de ziyaret yeridir. Türbenin bugünkü şekli Ali Şîr Nevâî tarafından yenilenmiştir. Timurlular zamanında, buralar mesire, gezme ve ziyaret yeri olarak kullanılmıştır. Timurlu şehzâdelerinden bazıları, burada gömülüdür (Şahin 2013: 422).

hemen burada bir ateş yakıp siz yüce kimselerin huzurunda yazdığım bu kitabı yakacağım. Bunun gerçekleşmemesi ve benim çekmiş olduğum bu kadar zahmet ve sıkıntının yok olup boşa gitmemesi için Mevlânâ Nâsıruddîn'in, ifade ettiği bu sözü, bilmeden ve düşünmeden söylediğini itiraf etmesi gerekmektedir." dedi. Bunun üzerine orada bulunan büyük/yüce kişilerin hepsi, Mevlânâ Nâsıruddîn'e yönelerek/bakarak; "Onun bu söylediklerine senin cevabın nedir?" dediler. Bu talepten dolayı Mevlânâ Nâsıruddîn orada hazır bulunanlara; "Yapılan bu tasnif ve tertip edilen bu eser, onun değil, bilakis başka birine aittir. Ancak o bunu sahiplenmiştir." dedi. Mevlânâ Şihâb, Mevlânâ Nâsıruddîn'in bu sözlerini işitince; "Ey efendiler! Allah aşkına, Mevlânâ Nâsıruddîn'in bu söylediklerine cevap vermek için bir dakika bu hakiri dinleyin." dedi. Parlak/aydın gönüllere, tıpkı güneş gibi aydınlık/belli olduğu gibi yapılan bu tasnif ve tertip edilen bu eser, bizzat benim çalışmamın bir sonucudur. Onların yanında oturan bu kişi de onların nutfesinden/sulbündendir. Nitekim bu her iki durum da aynıdır. Onlar, onun kendi sulbünden olduğunu ispat ettiği zaman, ben de bu kitabın kendi çalışmamın sonucu olduğunu ispatlayacağım." dedi. Mevlânâ Şihâb'ın bu sözleri, Mevlana Nâsıruddîn'i ölmekten daha beter etti. Bu olaydan sonra Mevlânâ Nâsıruddîn, hiçbir meclise katılmadı.

Daha sonra Mevlânâ Şihâb, Emîr Alî Şîr'e baktı. O, bu konu üzerinde haddinden fazla durdu ve onu ısrarla devam ettirdi. Onun bu durumu ısrarla devam ettirmesi, kendisinin faziletli kişilerin indinde fazilet ve değerinin ayaklar altına alınarak rezil ve rüsva olmasına, hatta maskaralık tuzağına düşmesine sebep oldu. Emîr Alî Şîr, Mevlânâ Şihâb'ı Türkçe Tezkiretü-ş Şu'arâ'sında şöyle zikretmiştir;

مولانا شهاب مُدَوِّن لَقْبى بيله مشهور دور و آنى
عجایب المخلوقات دیسه بولور. با وجود اول کم
کلام الله آیاتین بات تپار اوچون تدوینى قلیب دور
کم علما و قرا تعجب و حیرت یوزیدین تحسین قیلورلار
موندین باشقه داغی صلاحیت لیق کشی دور. بر

نوع قدیمانه شعر هم ایتور اما یقین دور کیم آدملیق
 صورتیدین فسخ بولوب اوزکا جانور صورتیغه مسخ
 بولغای انداق کیم انسانیت سیرتیدین سباع
 و بهایم سیرتیغه مُبَدَّل بولوب تور. بو دعوی اثباتیغه
 بو مصرع که مقلوب مستوی صنعتیدا
 اتیب دور دلیل بس دور

مصرع

موش و خر فرخ شوم درك رقم قر کرد
 با وجود بولار آنکا مولانا ناصرالدین محمد دین عجب
 ظلم اوتی کیم هیچ کشی غوریغه یتا آلمادی

Müdevvin lakabı bile meşhurdur ve anı 'acâyibü'l-mahlûkât dise bolur. Bâ-vücûd ol kim Kelâmu'llâh âyâtın bat tapar uçun tedvîni kılıpdur kim 'ulemâ vü kurrâ ta'accüb ve hayret yüzidin tahsîn kılurlar. Mundın başka dagı salâhiyyetlık kişidür. Bir nev' kadîmâne şî'r hem aytur. Ammâ yakîndur kim âdemîlik sûretidin fesh bolup özge cânver sûretiga mesh bolgay andak kim insâniyyet sîretidin sibâ' vü behâyim sîretiga mübeddel boluptur. Bu da'vî isbâtıga bu mısra' ki mahlûb-ı müstevî san'atıda etipdür delîl-i besdür.

Mısra:

موش و خر فرخ شوم درك رقم قر کرد

*Bâ-vücûd bular anga Mevlânâ Nâsiruddîn Mehemmed'din 'aceb zulm ötti kim hiç kişi gavriga yete almadı.*²³

²³ Türkiye Türkçesine aktarımı: "Kitap derleyici" lakabıyla ünlenmiştir ve ona "yaratılmışların tuhafı" denilebilir. Bununla birlikte, Kur'an ayetlerini çabuk bulmak amacıyla ulema ve hafızların şaşkınlık ve hayrete düşerek beğenip alkışladıkları bir kitap tertip etmiştir. Bundan başka yetkinlikleri de vardır. Bir tür eski tarzlı şiirler de söyler. Ama iyi bilinir ki insan suretinden çıkıp başkaca görünüşüne girmiştir. Öyle ki, insandan vahşi hayvanlar kılığına dönüşmüştür. Bu iddianın ispatına "düz-ters" sanatıyla yazdığı şu mısra yeterli kanıttır. Mısra:

موش و خر فرخ شوم درك رقم قر کرد

Bunun yanında, bunlar ona Mevlânâ Nâsiruddîn Mehemmed'den hiç kimsenin aslına vakıf olamayacağı şaşılasi bir zulüm olarak sirayet etti.

Emîr Alî Şîr'in arkadaş ve dostları, Mevlânâ Şihâb'ın katırı "mâhîçe"²⁴ yer diye, ona takılıp şaka yaparlardı. Mevlânâ Şihâb, kendisine karşı yapılan bu davranışa/şakaya çok öfkelenirdi. Bir gün Alî Şîr'in evinde mâhîçe" hazırlamışlardı. Emîr Alî Şîr'in önünde teşt/leğen ile ibrik bulunmaktaydı. O; "Mevlânâ Şihâb'ın katırına "mâhîçe" götürüldü mü?" diye sorunca, ona; "Galiba hizmetçiler götürmeyi unutmuşlar." şeklinde cevap verildi. Bunun üzerine Emîr Alî Şîr; "Ey Mevlânâ! Bu kendi üzerine aldığın büyük bir sıkıntıdır." dedi. Mevlânâ Şihâb; "Ey Efendi! Bu uğursuz katırın, çok kötü bir huyu var. Yemekten sonra muhakkak elini ve ağzını yıkamak için kendine bir teşt/leğen ile ibrik ister." dedi. Mevlânâ Sâhib-dârâ; "Hiçbir zaman Emîr Alî Şîr'in, bu kadar sinirlenip sarsıldığını görmemiştik. Ancak Emîr Alî Şîr, buna rağmen bu duruma tahammül etti ve gülererek geçiştirdi." dedi. Bu olay, Emîr Alî Şîr'in ne kadar olgun ve yüce karakterli olduğunun kanıtıdır.

III

Bu çalışmaya konu olan üçüncü bölüm, "در سؤال فرمودن حضرت سلطنت" / و نزاکت مزاج و لطافت خصال و حسن امتزاجش به اهل فضل و ارباب کمال شعاری معدلت آثاری از غرایب حکایت و عجایب تدبیرات امیر علی شیر و [دقت طبع] *Saltanat sahibi olup adaleti kendine şiar edinen sultanın Emîr Alî Şîr'in insanı hayrette bırakan garip hikâyelerinden, güzel tedbirlerinden, fitratının inceliğinden, zarif mizacından, hoş hasletlerinden, fazilet ve kemal sahiplerine gösterdiği yerinde/uygun tavırlarından sorduğu sorular hakkında.*" başlığını taşımaktadır. Burada 927/1520 yılının Muharrem/Ocak ayının onuncu günü, Muzafferuddîn Sultan Muhammed Bahâdır, divanhanesinde tahtında oturduğu, devlet erkânının da kendilerine tahsis edilen yerlerde bulunduğu sırada, sultan, Vâsıfî'den Emîr Alî Şîr'in hüviyetini ihtiva eden hikâye ve latifelerden anlatmasını istemiştir. Bu bölümde sultanın isteği üzerine Vâsıfî'nin anlattıklarına yer verilmiştir. Ayrıca bu bölümde Emîr Alî Şîr'in yakın dostu Mevlânâ Sâhib-dârâ'nın Alî Şîr'in ölümü üzerine terkib-bend nazım şekliyle yazmış olduğu mersiye yer verilmiştir. Bu mersiyede yer alan beyitlerin birinci mısraı ebced hesabına göre Alî Şîr'in doğumuna, ikinci mısraı ise ölümüne tarihtir. Yine bu

²⁴ Hamurdan yapılan bir çeşit yemek.

bölümde Mevlânâ Sâhib-dârâ'nın Muhammed Şeybânî Han'ın 912/1507 yılının Zilhicce/Nisan ayının sonunda, Karşî ve Nesef de denilen Nahşeb şehrinde yola çıkıp 14 gün sonra Dârü's-saltana olarak da anılan Herât'a gelmesi üzerine terakib-bend şeklinde yazılan övgü şiiri yer almaktadır. Bu şiir, zahiri anlamıyla devlete dua, batini anlamıyla ise Dârü's-saltanat Herât'a doğru sefere/yola çıkma ve ulaşma tarihini ihtiva etmektedir. Birinci mısraların tamamı, ebced hesabına göre Herât'a doğru sefere çıkma tarihini, son mısraların bütünü de sultanın Herât'ı fethine işaret etmektedir. Vâsîfî'nin Mevlânâ Sâhib-dârâ tarafından Emîr Alî Şîr'in tertip ettiği meclise biri muamma, diğeri kaside öbürü de mesnevî söylemede yetenekli üç genç ile birlikte götürülmesi ve Alî Şîr'in Vâsîfî'yi muamma çözmede sınava tabi tutmasına yer verilmiştir (Vâsîfî 1349: 372-390).

927/1520 yılının Muharrem/Ocak ayının onuncu günü, alicenap, saltanat-iyâb/yüce saltanat sahibi, eyâlet-menâb/eyaletlerin saltanat vekili, emniyet ve huzurun kanunlarını yüceltip sağlamlaştıran, adalet ve ihsanın temellerini kuvvetlendiren, insaf/adalet ve merhamet alametlerini yücelten, eziyet edenleri ve doğru yoldan ayrılanları kahreden/buyruğu altına alan, saltanat unsurlarının imtizacının sonucu en yüksek makama ulaşan, haşmet ve kudretin özü olan Muzafferuddîn Sultan Muhammed Bahâdır²⁵ (Allah ruhunu şad eylesin), divanhanesinde kutlu saltanat tahtında oturuyordu. Devlet erkânının ileri gelenlerinin her biri, kendilerine tahsis edilen yüce/şerefli makam ve saygı/hürmet gösterilen yerlerinde bulunuyorlardı. O yüce mertebeli sultan hazretleri Vâsîfî'ye hitaben; "Sizin, saltanatın temeli, memleketin dayanağı, din ve devlet erbabının önderi, mülk ve millet ashabının en seçkini, hayır ve hasenat işlerinin lideri, iyilik ve güzelliklerin kurucusu olan o kutlu kişi Emîr Alî Şîr'in yüce meclisinde bulunduğunuzu ve onunla aranızda ülfet ve ünsiyet oluşturduğunuzu duyduk. Hatta o büyük insanın latif tavırları ve zarif durumlarıyla ilgili birçok gizemli/tuhaf hikâyeler ve şaşılacak rivayetler biliyormuşsunuz. Eğer bizim meclisimizin evrakının sayfaları, onun bu latifelerinin zikriyle süslenirse uygun ve yerinde olur." dedi. Bunun üzerine Vâsîfî şu şekilde anlatmaya başladı:

²⁵ Şeybânî Han'ın ikinci oğlu olup, babasının vefatından sonra tahta geçmiştir.

Bu fakir²⁶, 16 yaşında iken Allah'ın kelamını hıfzetmeyi tamamlamıştım. Bu arada ilim öğrenmeğe niyetlendim. İlim öğrenmek için çok çalışıp büyük çaba gösteriyordum. Bir gün bir grup şair ve fazilet sahibi kişilerle Herât'ta bulunan Bâzâr-ı Melik'te geziyorduk ki müfsit, fettan ve kusurları araştıran Hâfız Hüseyin;

Beyit:

المقلب بهحافظ غمزه

طبع او كج به هیأت همزه

Onun lakabı Hafız Gamze²⁷'dir. Onun fitratı, tıpkı hemze harfi gibi eğridir.

bize yaklaştı. Onun elinde bir kitap vardı. Ben ona; "O kitap nedir?" diye sordum. O da bana; "Bu kitap, Mevlânâ Seyfî-i Buhârâyî (ö. 909/1503)²⁸'nin *Mu'ammâ Risâlesi*'dir" dedi. O zaman, fazilet ve kemal sahibi insanların tamamının en büyük amaçları ve en yüce istekleri olan Emîr Alî Şîr'in dikkatini çekip gözüne girerek ona yaklaşmanın yolu, ancak muamma ilmini çok iyi bilmekten geçiyordu. Hâfız Gamze'den o risaleden yeni bir nüsha yazmak için onu bana ödünç olarak vermesi hususunda ona yalvarıp yakardım. Ancak Hâfız Gamze gülerek bana şöyle dedi;

Beyit:

غار موش وگلاب یعنی چه

گوش کر و رباب یعنی چه

Fare ini nerede, gülsuyu nerede. Sağırın kulağı nerede, rebab(ın sesi) nerede.

Onun beni bu şekilde tahkir edip küçümsemesi ve incitip rezil etmesi, bu dünyayı bana fare ini gibi dar ve karanlık etti. Gül suyuna benzeyen gözyaşım, göz gülabdanından yüzümün sayfasına damladı. Gayret mugannisi/hanendesi, hamiyet rebabının kulağını büktü. Can

²⁶ Vâsıfî.

²⁷ Bu beyitte "Gamze" kelimesi "fettan" anlamında kullanılmıştır.

²⁸ Hüseyin-i Baykara'nın himaye ettiği şairlerden olup *Muamma Risalesi*'nin dışında şiir vezinleri, aruz bahirleri ve dairelerini ihtiva eden *Arûz-ı Seyfî* isimli bir eseri daha bulunmaktadır (Yıldırım 2001: 520).

damarları, rebabın teli gibi hazin bir şekilde inleyip feryat eyledi. Ah u figan edip ağlayarak eve doğru yola koyuldum. Bir köşeye çekildim ve yüzümü tanıdık kişilere kapattım. İkinci namazını eda etmek için camiye gittim. Namazı eda edip camiden çıktıktan sonra cami duvarının köşesine dayanmış, yüzünü bir keçeyle/örtüyle örterek çekmiş olduğu acıdan dolayı hüznü bir şekilde inleyen birini gördüm. Hemen onun yanına gittim ve yüzündeki örtüyü kaldırdım. Onu, güneş perdesinin altından çıkan/doğan bir güneş zannettim. Son derece yakışıklı ve güzel bir gençti. Ancak yüzü/benzi uçuk/sararmış, yanakları ise garip bir tozla kaplanmıştı. Sanki sen ona gurup vaktinin sarılığından kalan doğu güneşi ya da tutulmuş olan ayın on dördü dersin.

Beyit:

بدر رویش هلال گردیده

سرو قدش خلال گردیده

Sanki yüzünün bedri, hilal; boyunun servi misvak/kürdan olmuştur.

Onun yanına oturdum ve durumunu sordum. O, bana; “Ben Tebrizliyim. Adım Abdurrahmân Çelebi’dir. Horasan’a gelmeyi istedim, ancak bu isteğime babam razı olmadı. Buna rağmen babamdan izinsiz, yanıma bir miktar mal ve para alarak Horasan’a gelmek için yola çıktım. Horasan’a bir fersahlık mesafede bulunan Sâk-ı Selmân nehrinin kurumuş yatağına gelince kervandakiler; “Elhamdulillah, yolun tehlikeli kısmından sağ salim geçtik, eşkıya ve yol kesicilerin/hırsızların şerrinden/korkusundan kurtulduk.” diyerek sevindiler. Kervandakiler bu durumun verdiği güven ve huzurla tedbir ve ihtiyatı elden bırakıp rahat davranmaya başladılar. Tesadüfen o gece Tebriz’den itibaren kervanı takip eden ve böyle bir fırsatı bekleyen haramiler, bize saldırdılar. Süreyya/Ülker yıldızı gibi bir araya gelmiş tüccarları, Benâtü’n-na’ş/Büyükayı denilen yıldız topluluğu gibi dağıttılar. Bu baskında, ansızın benim koluma bir ok isabet etti. Bu bela ve fitne simsarları benim malıma da bir o kadar zarar verdiler. Hatta kervanın çoğunu talan ve yok ettiler. Ben, bundan daha kötüsü görülmemiş/hayal bile edilemeyecek bir şekilde düşe kalka kendimi buraya zor attım.” dedi. Ben fakir ve hakir, ağlayarak eve gittim, bir sedye bulup geldim ve onu eve götürdüm. Feleğin sinesinde görülen Kehkeşan yarasını ve en yetenekli cerrahların

ömür boyu iyileştiremediği yaraları şihâb-ı sâkib²⁹’ın altın iğneleriyle dikip iyileştiren, üzerine sürüldüğü yarayı sabaha kadar iyi eden kâfurdan yapılmış merhemlerin bile tedavi edemediği yıldız oklarının açtığı yaraları, kendi eliyle hazırladığı merhemlerle sabaha bırakmadan daha o gece iyileştiren ve o yaradan iz bırakmayan bir cerrah komşumuz vardı. Onu eve getirdim ve o gencin yarasını ona gösterdim. O, çok kısa bir sürede onu iyileştirdi.

Bir gün o genç/Abdurrahmân Çelebi, minnetini gösterip teşekkür ederken bana; “Ben Tebriz’de iki ilimde -muamma ve ilm-i nücûm/astronomi’de- yücelik/eşsizlik alemini ve üstünlük bayrağını yükselttim. Hatta ³⁰ اَللّٰهُمَّ مَا لَا تَعْلَمُونَ ayeti fehvasınca dava/iddia meydanında fazilet sahibi insanlara meydan okuyordum. Sizin bana gösterdiğiniz teveccüh ve yaptığınız iyiliğin karşılığında ³¹ هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ ayetinin gereği olarak bu iki ilmi size öğreterek benden bir hatıra bırakmak istiyorum.” dedi. Tabii ben muamma adını duyunca, sanki âlem-i bâlâdan/ruhlar âleminde bana bir sayfa/vahiy indiğini/geldiğini zannettim. Onun bu önerisi üzerine ona; “Ey aziz! Gerçekten de benim muamma ilmini öğrenmem elzemdir. Eğer muamma ilminde maharet sahibi olup ustalaşmam için gayret gösterip çalışırsanız ve muamma ilmini bana öğretirseniz, benim için büyük bir lütufta bulunmuş olursunuz.” dedim. Benim bu sözüm üzerine benden mürekkep ve kalem istedi. Örnek olarak da Müminlerin emiri, Müslümanların lideri ve Allah’ın muzaffer aslanı Alî bin Ebî Tâlib (Allah’ın rahmeti onun üzerine olsun)³²’in “Muhammed”³³ ismi için

²⁹ Çok parlak ateş parçası.

³⁰ Bakara suresi ayet 30’dan nakıs iktibas. Meali: “Hayır! Ben sizin bilmediklerinizi bilirim; Benim bir bildiğim var.”

³¹ Rahmân suresi, ayet 60. Meali: “İyiliğin karşılığı iyilikten başka bir şey olabilir mi?”

³² Hz. Alî’nin bu şekilde bir muammasını tespit edemedik. Bu muamma Hindevî’nin Mısır Tarihi’nde Sultan Kansu Gavri (ö. 1516)’nin meclislerinden bahsedilirken üçüncü mecliste geçmektedir. Bak. <https://www.hindawi.org/books/63908296/5/>

³³ Bu muammâ’nın çözümü Hindevî’nin Mısır Tarihi’nde şu şekilde verilmektedir: Mûsâ’nın vaadi kırktır; mîm (م) harfine işaret eder. Huyların aslı dörttür; dâl (د) harfine işaret eder. Satrancın odaları sekizdir; hâ (ح) harfine işaret eder. Bunların toplamı Muhammed (محمد) ismidir. Bak. <https://www.hindawi.org/books/63908296/5/>

yazdığı meşhur muammasını örnek olarak yazdı. Akabinde onun çözümünü bana öğretti. O muamma şu şekildedir:

أَيَاخُذُ وَعَدَ مُوسَى مَرَّتَيْنِ
وَضَعُ أَضْلَ الطَّبَايعِ تَحْتَ ذَيْنِ
وَأَمْسِكَ خَانَ شَطْرُنْجٍ فَخَذَهَا
وَأَذْرَجَهَا خِلَالَ الدُّرَجَتَيْنِ

İki kere al sözünü Mûsâ'nın. Koy altına bu ikisini huyların.

Alıp eline tut 1'ini satrancın. Sonra onu kat ve ilerlet 2'ye.

Muamma ilminin bütün kural ve terimlerini tek tek yazarak açıkladı ve en ince ayrıntısına kadar bana öğretti. Bu esnada Irak'tan bir grup insan geldi ve Abdurrahmân Çelebi'ye büyük bir saygı ve hürmet göstererek onu alıp Irak'a götürdüler. Böylece bu mihnetzedenin gönlünü ve ruhunu, sıkıntı ve eziyet zabıtasının eline teslim ettiler yani üzüntü içinde bıraktılar. Ancak o kutlu kişinin himmeti sayesinde, işitilen isimsiz muammaların çoğunu çözebilecek kudret ve maharete sahip oldum. Benim bu hüviyetim ve yeteneğim, Herat'ta bütün muammacılar arasında meşhur oldu. Artık iş öyle bir noktaya geldi ki, birçok kişi iddiaya giriyor, beni tutanlar ise daima kazanıyordu. Nitekim bir gün Rumlu/Anadolulu bir muammacı Horasan'a geldi. Ondan çözümü çok zor olan çeşitli muammalar naklediyorlardı. O muammalardan bir şu şekildedir:

فصل بهار و لاله و روی نگار ماست
ساقی ز بعد این دو سه دور اختیار ماست

Bahar mevsimi, lale ve bizim sevgilinin yüzü. Ey saki! Bu iki-üç devirden sonra irade/sıra bizdedir.

Bu fakirin³⁴ dostlarından biri, bu muammayı isimsiz olarak benim çözebileceğimi söyleyerek yüz tengeye o Rumlu muammacı ile iddiaya girmiş. Bir grup insan ile bu fakirin evine geldiler. Oysa ben difteri hastalığına yakalanmışım ve beş gündür evde yatak döşek yatıyordum. Evime gelen bu insanlar, yatağımın başucuna toplandılar ve bana; "Gerçekten biz sizin bu halinizden haberdar değildik." dediler. O gelen topluluktan biri, yanıma gelmelerinin sebebini açıkladı. Bunun üzerine

³⁴ Vâsıfî'nin.

ben de ona; “O muammayı oku.” dedim. Benim sözüme karşılık onlar, bana; “Şimdi bunun sırası mı? Çok düşünmek bu hastalığı hem uzatır hem de artırır.” dediler. Ben de onlara ısrar ederek o muammayı okumaları için yemin ettirdim. Neticede onlar, o muammayı bana okudular. Biraz düşündükten sonra onlara; “Bu muammadan Seyfî ismi çıktı, ancak doğru cevabın bu mu? Yoksa başka bir şey mi? olduğunu bilmiyorum.” dedim. Verdiğim bu cevap üzerine Rumlu muammacı şaşırды ve iddiaya girilen o parayı, hemen orada teslim etti. Bana da elli tenge değerinde olan Yezd/Ezd işi sarık hediye ettiler.

Mevlânâ Sâhib-dârâ, cömert feleğin Müşterî-rây/Müşteri fikirlisi ve Utârid-iktisâb/Utarit kazanımlısı, vilâyet-penâh/vilayet koruyucusu, hidâyet-destgâh/hak yolunun muktediri, İlahî rahmet nurlarının doğuş yeri, padişahlık lütuf eserlerinin mazharı, Hak, hakikat, dünya ve dinin nizamı Emîr-i Kebîr Alî Şîr’in (Allah ruhunu şad eylesin) [Allah ona cennet bahçelerini daha da açsın] meşhur dostlarından ve değerli musahiplerindendi. Emîr-i Kebîr’in ömür güneşi zeval sınırına ulaşınca ve temiz ruhunun kuşu, vücut kafesini kırarak Allah’ın arşının zirvesine yükselince; büyük-küçük, emir-vezirin bu musibetten kaynaklanan feryadı gökyüzü ve gezegenlere kadar yükselmişti ve gönlün kanlı gözyaşı bahar bulutlarının yağmuru gibi gözlerden akıyordu. Mevlânâ Sâhib-dârâ, Emîr Alî Şîr’in diğer mülazımlarından/yardımcılarından daha çok ona yakın ve imtiyaz sahibi olduğundan sürekli onun lütuflarının gölgesindeydi. O kendisi ile ilgili olarak o mucize sözlü hazretten şu (Türkçe) beyti duymuştur:

منكا اول كيم انيس و صاحب دور

تون [و] كون همدم و مصاحب دور

Manga ol kim enîs ü sâhibdur

Tün (ü) kün hem-dem ü musâhibdur

Kim bana dost ve arkadaş olursa o benim için gece ve gündüz yâr ve sohbet arkadaşı olur.

O kutlu Emîr-i Kebîr’in tarih ve mersiyesini öyle bir şekilde nazmetti ki, aynı tarz ve emsaldeki manzumelerden sanat ve garabet/farklılık yönünden seçkin ve müstesna idi. Belki de Hz. Âdem’den bugüne kadar böyle bir manzumeyi hiçbir fazıl kimse dile getirememiştir. Hatta bu

zamandan kıyamete kadar da bu şekilde bir manzumenin yazılabilmesi imkânsızdır. İnsaf sahibi olan faziletli kişiler, benim ne dediğimi anlıyorlar. O manzumenin her beytinin ilk mısraı, ebced hesabına göre başı ve ikram sahibi olan o Hazret'in doğum tarihine, ikinci mısraı ise ölüm tarihine işaret etmektedir.

Beyit:

این نظم که خوشتر آمد از آب حیات

تاریخ ولادت است و تاریخ وفات

Bu nazım/şiiir, bengisudan daha hoş/güzel geldi/oldu. (Çünkü o, Alî Şîr'in) doğum tarihi ve vefat tarihini içermektedir.

[Ve bu onun merkadinin/mezarının nurudur] / و هی هذه نور مرقدہ

ای فلک، بیداد و بیرحمی بدینشان کردہ

وی اجل ملک جهان را باز ویران کردہ

کرده بر جانها کمین، بنهاده دام عنا

هر زمان از کینه جوئی، صید صد جان کردہ

بر جهانبانان، چه می گوئی، حسد نبود مرا

از حسدباری، جهان را بی جهانبان کردہ

کرده‌گاه از جفا حیران دل صد اهل دین

گه ز کین، قصد هلاک صد مسلمان کردہ

عالمی را کرده از حزن پژمان دم بدم

اهل عالم را به کین محزون و پژمان کردہ

کی رها سازی عزیزان را ز زندان حزن

از جفاکاری که چون یوسف بزندان کردہ

آسمانا، بر دل [و] جانهای دینداران از آن
جور بی حد و جفاهای فراوان کرده

کز دل و جانهای ایشان هیچ [جا] ناید برون
ناامیدی و عنا، رنج و بلا گردد فزون

داد داد از ریو دهر آدمی کش، داد داد
کو بود بادی جور و قاتل اهل سداد

آه و فریاد از جفای آسمان و سیر او
کش بود با کاملان کون، پی در پی عناد

که بقصد بی عدیلی، بی سبب ناوڪ کشید
که بروی بی دلی، ابواب بی رحمی گشاد

اینک آن بی دل منم کز و ار دهر و کین او
دم بدم گردد نشاطم کم ولی انده زیاد

نی همین من مانده ام محزون که افعال فلک
همچنان نامد که هرگز کس ازو بیند مراد

بهمن آئینی شد اکنون از زمان کز سوگ او
هیچ کس را یاد می ناید ز جمشید و قباد

قصد جانها گو نمای این دم جهان از روی عجب
کان سر اعیان دلا پای از جهان بیرون نهاد

آن که او را جسم و جان بهر نبی بود و علی
مایه دین زبده ایمان، علیشیر ولی

آه کان والی ملک علم در عالم نماند
وان علی رزم محمد کام عیسی دم نماند

با ندای ارجعی، پاماند بیرون زین جهان
زانکه راز عالم بالا برو مبهم نماند

با فراقی اینچنین جان جز عدم چیزی ندید
وز چنین هجری کسی را دیدها بی نم نماند

موج بر اوج سما زد اشک اهل دین همه
از چنین طوفان بنا، افلاک را، محکم نماند

ز آدم و عالم مجو ای دل کنون قطعاً مراد
ز آنکه آئین طرب در آدم و عالم نماند

اهل دوران را که نبود جز بلای جان نصیب
جان ز بیداد جهان وز حزن این ماتم نماند

از جهان ای جان طلب کردن دوا باشد محال
چون پی آزار جان کاملان مرهم نماند

نا یدت باک ای فلک از ناله جانکاه ما
کردی ای دوران جهانی را سیه از آه ما

وه که در عالم نماند آن صاحب دین مبین
قبلة اصحاب ایمان فاتح ابواب دین

اهل لطف و داد و دانش را ز سوك او بود
دیده پر آب و جگر بریان و دل اندههگین

آنکه شد فانی ز بیداد جهان وز ریو او
گنج باقی بود از آن شد جای او زیر زمین

صد هزار افسوس از آن عالی جنبی کز نیاز
بر جناب او شهان ملک می سودی جبین

چون نگردد دل ز جان نومید اهل حزن را
کز عزای او بود جان مستمند و دل حزین

پای اگر بیرون نهاد از دنیی فانی دون
آن امیر با نوا و آن سالک راه یقین

باد دایم آن شه دارا ولی کامد ز عدل
مالك ملك سلیمان داور روی زمین

آنکه یابد دهر ز آیین بساطش زیب و زین
حارس عالم پناه ملك و دین سلطان حسین

جان بجانان داد اگر آن میر با اقبال و جاه
باد ای دل این شه جمشید جاه دین پناه

گر نماند آن ماه اوج جاه و نبود جان مرا
زین الم بی ناله شبگیر و آه صبحگاه

بر سپهر دین و احسان، باد باقی جاودان
این شاه بهرام هیجا و این مه انجم سپاه

گر بناگه جانب دار ابد بنهاد روی
آن امیر داد و دین و زبده مردان راه

بر فراز مسند طالع پی زیب جهان
ای دل ای جمشید آئین را نگهبان باد اله

ور ز دنیا پا برون ماند آن محب اهل دین
جاودان بادا بعالم شاهی این پادشاه

باد این سلطان ملک عدل مادام ار نماند
صاحباً آن عمده دوران امر دین پناه

سال آن کآمد باقلیم وز دنیی شد بکام
جوی ای کامل زهر مصراع ای زیبا کلام

Ey felek! O derece/öyle bir zülüm ve merhametsizlik ettin. Ey ecel! Bu dünyayı bir kez daha yıkıp viran ettin.

Sen canlara tuzak/pusu hazırlamışsın, zahmet/meşakkat tuzağı kurmuşsun. Her zaman kindarlığından dolayı yüz canı avlamışsın.

Sen, (büyük) hükümdarlara ne diyorsun? Bende hasetlik/kıskançlık yok. Sahip olduğun kıskançlıktan dolayı dünyayı hükümdarsız yaptın/kıldın.

Bazen (ettiğin) cefayla yüzlerce din ehlini şaşırttın. Bazen de kin(in)den yüzlerce Müslüman'ı öldürmeğe kastettin.

Bütün bir âlemi, üzüntüden dolayı daima kederlendirdin/gamlandırdın. Kinin yüzünden dünya ehlini, hüznlendirdin ve kederlendirdin.

(Bu) azizleri ne zaman üzüntü zindanından kurtaracaksın. Cefa çeken Yûsuf peygamber gibi zindana atmışsın.

Ey felek! Sen dindarların canı/ruhu ve gönlüne, sayısız cevır ve cefa/eziyet ettin.

(O eziyetler) onların canından/ruhundan ve gönlünden hiçbir zaman çıkmaz. (Bilakis) umutsuzluk, gam, sıkıntı ve bela daha da artar.

Medet! Medet! (Bu) katil dünyanın hilesinden medet! Medet. O, doğru insanların katili ve zulüm edicisi idi.

Feleğin cefasından ve dönmesinden/dönekliğinden eyvahlar olsun. Bu dünyanın olgun kişileri, peyderpey onun inadını çekerek.

Bazen benzersizlik, adaletsizlik sonucu, sebepsiz yere okunu çeker. Bazen de gönülsüzlük/sevgisizlik sonucu/düşüncesiyle, merhametsizliğin kapısını açar.

Şimdi feleğin kininden dünyada zulme uğrayan benim. Her an neşem kaçıyor/huzurum bozuluyor, kederim ise artıyor.

Bu feleğin yaptıklarından dolayı üzüntülü olan sadece ben değilim. (Felek yüzünden) murada ermiş bir kimse (bu dünyaya) asla gelmedi.

Onun üzüntüsünden şimdi zaman Behmen³⁵ ayına döndü. Hiçbir kimse Cemşîd ve Kubâd'ı bile hatırlamaz oldu.

Bu dünyanın peşinde canlara kastetmen şaşırtıcı değildir. Ey gönül! Bu dünyanın peşinden koşan birçok ileri gelen kişi, yok olup gitti

Onun canı/ruhu ve cismi/bedeni Nebi ve Ali içindi. Dinin aslı ve imanın özü olan Alî Şîr içindi.

Ah! O, ilim mülkünün sahibi olan kimse, bu dünyada kalmadı. O Alî-rezm/Alî savaşı, Muhammed-kâm/Muhammed muratlı ve İsa-dem/İsa nefesli kalmadı.

"İrci'î" nidasıyla bu dünyanın dışına adım attı. Ta ki âlem-i bâlâ'nın sırrı da ona gizli kalmadı.

Can, bu ayrılık sebebiyle yokluktan başka bir şey görmedi. Böyle bir ayrılık acısından dolayı hiç kimsenin gözü nemsiz kalmadı.

Din ehlinin tamamının gözyaşları, dalga dalga semaya/arşa yükseldi. Böyle bir fırtınadan dolayı felekte sağlam bir bina/şey kalmadı.

Ey gönül! Adem/insan ve dünyadan şimdi asla istekte bulunma. Çünkü adem/insan ve dünyada artık mutlu olma geleneği kalmadı.

Bu dünya ehli için can belasından başka bir şey nasip olmaz. Cana, dünyanın zulmünden/adaletsizliğinden ve bu matemin vermiş olduğu hüzünden başka bir şey kalmadı.

Ey can! (Bu) dünyadan ilaç/derman istemek muhaldir. Çünkü kâmil insanlar/ârifler bile dertlerine merhem bulamadı/süremedi.

Ey felek! Bizim can evimizin feryadından sana korku yoktur. Ey felek! Sen bizim ahımızdan dolayı bütün dünyayı karanlık ettin.

Ne yazık, dünyada o dîn-i mübinin sahibi/koruyucusu-kalmadı. O, iman sahibinin kiblesi, din kapılarının fatihi (kalmadı).

Lütuf, adalet ve ilim ehli olanların, onun mateminden dolayı, gözleri yaş dolu, ciğerleri yanık, gönülleri hüznü idi.

³⁵ Şemsî yılın 11. ayı (21 Ocak-20 Şubat).

O, dünyanın/feleğin zulmünden ve hilesinden dolayı yok oldu. Ancak o, ebedî bir hazine olduğu için, onun yeri toprağın altı oldu.

O alicenabı kaybetmekten ve onu niyazdan dolayı yüz binlerce eyvahlar olsun. O cenaba dünya padişahları yüzünü sürerdi.

Gerçi hüznün ehli için gönül candan ümitsiz olmaz, ancak onun üzüntüsünden/mateminden dolayı can kederli, gönül de hüznülüdür.

Eğer o emir, bu aşağılık fani dünyadan ayağını dışarı atmasaydı/ölmeseydi, hem ünlü hem de doğru yolun saliki olurdu.

O Dârâ sıfatlı şahın, Süleyman'ın mülkünün malikinin ve yeryüzünün daverinin/vezirinin adaleti daim olsun.

Onun sofrasının usulünden bütün dünya süslenir. Dünyanın koruyucusu, mülk ve dinin sığınağı Sultan Hüseyin.

Ey gönül! Eğer o ikbal ve makam sahibi Emîr, canını Allah'a teslim etmiş ise de bu Cemşîd makamı ve dinin koruyucusu Sultan vardır.

Eğer O yüce makamı ay olmazsa, benim canım bu elemden dolayı gece vakti feryatsız, sabah vakti de ahsız olmaz.

O Behrâm gibi savaşçı olan şahın, o yıldız kadar çok asker sahibi olan ayın, felek üzerinde adaleti ve ihsanı sonsuza kadar yaşasın/kalsın.

Eğer o ansızın yüzünü dâr-ı bekâyâ koyduysa/ebediyete intikal etmiş ise de din ve adaletin emiri ve yol adamlarının/yiğitlerinin özüdür/en seçkinidir.

Ey gönül! Dünyanın süsü ve talihin en zirvesinde olan bu Cemşîd âdetli Emîr'in koruyucusu ilahtır.

Eğer o din ehlinin sevdiği (kişi) (bu) dünyadan göçmüş ise de bu padişahın padişahlığı dünyada ebedî olsun.

Ey Sâhib! O cihanın dayanağı, dinin koruyucusu Emîr, bu adalet mülkünün sultanı, hiçbir kimse kalmayana kadar daim/var olsun.

Dünyada hüznülü iklimin hakim olduğu bir yıl geldi. Ey kâmil kişi! Bu güzel sözün her mısraında kâmını/muradını ara.

En büyük hakan, adalet yayan han, dönemin padişahlarının kahramanı, hakanları kendisine boyun eğdiren, Cem iktidarlı, yeryüzünde tüm meliklerin gücünü kendisinde toplayan/birleştiren, veraseten/mirasla ve liyakatle bütün ülkelerin hâkimi, hakan oğlu hakan,

hilafete, dünyaya ve dine şeref/şan katan Muhammed Şeybânî Han (çağın/zamanın imamı/lideri, Rahman'ın/Allah'ın (yeryüzündeki) halifesi) ki onun azim atının süratine hayalin asi atı yetişemez, çadırının alanına dünya arsasının tamamı dar gelirdi. Muhammed Şeybânî Han (ö. 916/1510)³⁶, 912/1507 yılının Zilhicce/Nisan ayının sonunda, Karşî ve Nesef de denilen Nahşeb şehrinde yola çıkıp 14 gün sonra Dârü's-saltana olarak da anılan Herât'a geldiğinde, Mevlânâ Sâhib-dârâ onun için bir kaside/övgü şiiri söylemiştir. Bu kaside/övgü şiiri, zahirî/görünen anlamıyla çok felek gibi sebatlı devlete dua, batınî/gizli anlamıyla ise Dârü's-saltanat Herât'a doğru sefere/yola çıkma ve ulaşma tarihini ihtiva etmektedir. Birinci mısraların tamamı, ebced hesabına göre Herât'a doğru sefere çıkma tarihini, son mısraların bütünü de yüce taht sahibi sultanın Herât'ı fethine işaret etmektedir. Biz, bu kitabımızı, bu iki zarif nazımla süslemeyi uygun gördük. Bu kaside/övgü şiiri şu şekildedir:

شاد زی ای دل که آمد داور دار جهان

پادشاه جمله دوران، باسط امن و امان

والی اقلیم دولت، بانی بنیان حکم

حاکم کل ممالک، داور صاحب قران

چابک میدان هیجا، طالب خیل عدو

آنکه از وهم نبردش جمله اعدا داده جان

فوج حاسد را حسام قهر او سازد هلاک

پیر عالم را نم الطاف وی سازد جوان

گر بوی دشمن دم از هیجا زند یابد فنا

لاجرم ز آن حال سودی نبودش الا زیان

³⁶ Şeybânîler hânedanının kurucusu ve ilk hükümdarı [sal. 1500-1510] (Türkoğlu 2010).

ای قباد آئین دارا حکم افریدون پناه
وان جم اوصاف سکندر کام افلاطون بیان

خان با جاه و جلال آن زبده دین و دول
زبده اقبال و دولت عمده ملک و ملل

شاه شیبان، هادی دنیا، پناه اهل دین
قبلة اقبال شاهان، عمده دین مبین

هم شه دین و دول، هم داور ملک و ملل
هم امام اهل دین، هم صاحب تاج و نگین

ناصر اعلام ملت، ملجأ دین هدی
اعلم ارباب معنی، هادی راه یقین

فاتح ابواب احسان، صاحب اقلیم و جاه
قدوة اهل جهان، فرمان ده روی زمین

داور عالی همم، شاهی که بالطبع آمده
کوه حلم وابر طبع و کان یسار و یمین

از کف رادی، فلک جاهی که می ماند عجب
از نم احسان او دنیی بفردوس برین

عالم آرائی که الحق شد جهان آباد از او
شد جهان ز اقبال وی آباد و جانها شاد از او

قبله روی زمین، آن پادشاه بی همال
سایه حق عز شأنه، قدوه ملک کمال

مالک ملک امم، رونق ده اقلیم عدل
زبده لطف و کرم، آن معدن بر و نوال

ماهی جور و تعدی، حامی اهل جهان
دری برج جواد، آن در عمان جلال

از بی تسوید مدح آن جم دارا نهاد
در دم املا، نی کلکم همی پا شد لال

می کند بر حال اعدا گریه بی حد چو ابر
در صمصام ورا چون دیده هنگام جدال

نزد او باشد حقیری جاه جم الطاف کی
عاجز او روز میدان نقد سام و پور زال

کیقباد بهمن احسان، کسری دارا نژاد
بنده درگاه او کسری و دارا و قباد

آن شه کامل که همانان پیمبر آمده
چون نبی در حلم و در هیجا چو حیدر آمده

جمله دنیی از سحاب جودش آبادان شده
عالم از نور علوم وی منور آمده

از نسیم ورد لطف وی به چشم اهل دین
هر زمان گوی زمین چون گوی عنبر آمده

داور شاهان اسلام آنکه گاه بزم و حزم
با نشاط بهمن و بآس سکندر آمده

داده سر برباد نومیدی ز رنج جاهلی
چون عدو با او گه کین در برابر آمده

بنده اقبال وی پرویز و جمشید و قباد
حاجب درگاه او دارا و قیصر مده

آن امام اهل عرفان هادی راه سلوک
سرور حکام عالم اکمل کل ملوک

ای کریم بزم عالم، منبع جود و کرم
وی سپهر مهر احسان، حاکم عالی همم

هم مه اوج عطائی، هم گل بستان عدل
هم پناه اهل دنیی، هم شه ملك كرم

ملك دنیا را همای، اهل عالم را امام
اعلم ارباب علمی، فارد كل امم

کردی آبادان بسیط ملك عالم را بعدل
ز آنکه با انصاف کسری آمدی و رای جم

چون بصوب مدعی روی آوری هنگام کین
کی بود اعداات را جا جز بیابان عدم

دین پناها، یا بد از دولت نصیب آن کس که وی
گویدت از جان دعا، مانند صاحب دمبدم

ای قباد الهام دارا عدل افریدون جناب

جاودان باشی بعالم، کامران و کامیاب

Ey gönül! Mutlu yaşa/ol. (Çünkü) cihanın hâkimi, bütün dünyanın padişahı, güvenliğin sağlayıcısı geldi.

Devletin valisi/mülkî amiri, yargı binasının kurucusu, bütün ülkelerin/memleketlerin hâkimi, sahipkiran hükümdar.

Savaş meydanının en hızlısı, düşman ordusu isteyen, onun dövüşünün/savaşının vehminden bütün düşmanları can veren.

Onun kahrının keskin kılıcı, kıskanç düşmanlarını yok eder. Onun lütuflarının nemi, dünyanın yaşlısını bile genç eder.

Eğer düşman savaştan söz ederse yok olur. Şüphesiz onların bu durumdan faydaları değil, sadece zararları olur.

Ey Kubâd töreli, Dârâ kudretli, Ferîdûn saadetli/sığınaklı. Ve o Cem sıfatlı, İskender arzulu/istekli, Felâtûn beyanlı.

Sahip olduğu celal ve makam ile din ve devletlerin en seçkin hanı! İktal ve devletin en mümtazı, mülk ve milletlerin dayanağı.

Şeybân Şah; dünyanın yol göstericisi, din ehlinin sığınağı, padişahların ikbalinin kıblesi, İslâm dininin umdesi.

Hem din ve devletlerin şahı hem de memleket ve milletlerin hâkimi. Hem din ehlinin önderi hem de taç ve padişahlık mührünün sahibi.

Millet sancaklarını diken, dinle hidayete erişenlerin sığınağı, mana erbabının en bilicisi ve hakikat yolunu gösteren.

İhsan kapılarını açan, ülke ve makam sahibi, dünya ehlinin önderi ve yeryüzünün ferman vericisi.

Himmeti yüksek adil hükümdar. Hilimde dağ, fıtratta/mizaçta bulut, sol eli maden, sağı ise okyanus olma tabiatıyla gelen şah.

Felek, onun elinin açıklığı/cömertliği karşısında şaşırır. Onun iyilik damlasından dünya cennete dönüşür.

Dünya, gerçekten onun âlem süsleyiciliğiyle abat oldu. Onun ikbalinden dolayı cihan mamur oldu. İnsanlar da şad/mutlu oldu.

(O), yeryüzünün kıblesi(dir). O, eşi benzeri olmayan padişah, şanı yüce olan Allah'ın gölgesi ve kemal mülkünün lideridir.

O, ümmetlerin mülkünün sahibi, adalet ülkesine revnaklık veren, lütuf ve keremde en seçkin, bağış ve iyiliğin madeni/kaynağıdır.

O, cefa ve zulmün kökünü kazan, dünya ehlinin hamisi, cömertlik burcunun en parlağı/zirvesi ve celal ummanının kapısıdır.

O, Dârâ tabiatlı Cem'in medhini yazarken kamyş kalemimin ucu suskunluk saçıyor.

Düşmanların durumuna bulutlar gibi çok ağılardı. Ancak onlarla savaşırken kılıcı göz gibi keskindi.

Onun lütufları karşısında Cem'in makamı hakir olur. Onun savaş meydanında Sam ve Zâl-i pur aciz olur.

Behmen ihsanlı Keykubâd, Dârâ soylu/yaratılışlı Kistrâ. Kistrâ, Dârâ ve Kubâd onun dergâhının kuludur.

Peygamberle aynı isimde olan o olgun sultan, hilimde peygamber, savaşta Haydar/Hz. Alî gibidir.

Dünyanın tamamı, onun cömertlik bulutundan mamur olmuştur. Âlem/dünya, onun sahip olduğu ilimlerin nurundan aydınlanmıştır.

Onun lütuf gülünün kokusu/havası din ehlinin nezdinde her zaman yeryüzü amber topu/kokusu gibi olur.

İslam şahlarının hâkimi bazen düğünde ve yasta, Behmen sevincinde ve İskender hüznünde olurdu.

Düşman kinle onunla karşı karşıya geldiğinde umutsuzluğun oluşturduğu berbatlıktan ve cahilliğin verdiği kırkınlıktan dolayı bazen başlarını vermişlerdir.

Pervîz, Cemşîd ve Kubâd onun ikbalinin kulu; Dârâ ve Kayser ise onun dergahının hacibi/kapıcısı olmuştur.

O, irfan ehlinin önderi, sülûk yolunun hidayet vericisi, cihan sultanlarının serveri ve bütün meliklerin en mükemmelidir.

Ey dünya bezminin en cömerdi ve el açıklığının kaynağı! Ey sevgi ve ihsanın ikbali, yüce himmetlerin sahibi!

Hem bağış evcinin/zirvesinin ayı hem adalet bağının gülü, hem dünya ehlinin sığınağı hem de cömertlik mülkünün padişahı.

Dünya için çok gayretlisin, dünya ehli için öndersin. İlim erbabının en bilgilisisin, bütün ümmet içinde teksin.

Gelişmemiş olan (bu) dünya mülkünü/memleketi adaletle mamur kıldın. Bundan dolayı Kısra'nın davranışıyla ve Cem'in görüşüyle geldin.

Kinli olduğunda düşmana doğru yönelince, düşman, yokluk çölünden başka nerede yer bulabilir ki.

Dine sığınanlar ve devletten nasibini alan insanlar, Sâhib gibi her zaman candan dua eder.

Ey Kubâd ilhamlı, Dârâ adaletli, Ferîdûn şerefli sultan! Bu dünyada daima bahtiyar ve başarılı ol.

Bu fakir ve hakirin/Vâsıfî'nin anne tarafından Mevlânâ Sâhib-dârâ'ya yakınlığı bulunmaktadır. Bir gün babamla onun evine gittik. Birçok kemal ehli ve fazilet erbabı orada bulunmaktaydı. O, babama hitaben; "Uzun zamandır oğlunuzun iyi bir öğrenci, güzel sesli bir hafız ve yetenekli bir şair olduğunu işitiyoruz. Ayrıca ismi söylenmeyen çözümü zor her muammayı çözmede de tam bir şöhrete kavuşmuştur." dedi ve şu muammayı okudu;

آن شاه حسن از دل مجروح هر کسی

بیند سپاه بی سر و پا هر طرف بسی

O güzellik sultanı, herkesin yaralı gönlünden/her yaralının gönlünde her tarafta ayak takımı sipahi görür.

Biraz düşündükten sonra Mevlânâ Sâhib-dârâ'ya; "(Muammanın çözümünün) Pâyende (olduğunu)" söyledim. Verdiğim bu cevap üzerine mecliste bulunanların tamamı şaşkınlık içinde kaldı. Mevlânâ Sâhib-dârâ ise; "Bu muammayı dün gece söylemiştim. Hatta henüz kimseye de okumamıştım. Eğer bu şekilde olmasaydı, bu muammayı daha önce duymuşsun diye senden şüphe ederdim. Ancak bu durum fitratındaki tahmin gücünün/sezginin sonsuzluğuna ve şiir zekânın derecesine işaret etmektedir." dedi.

Sonra kendi evimize döndük. Bir müddet sonra Mevlânâ Sâhib-dârâ'nın adamı geldi ve bana; "Hocam sizi çağırıyor." dedi. Bu talep üzerine ben gidip onun huzuruna vardığımda Mevlânâ Sâhib-dârâ, bana; "Emîr Alî Şîr'in yanına gitmiştim. Her gün bu fakiri huzuruna çağırın Emîr Alî Şîr, âdeti üzerine bana bu gün bu şehirde şaşılacak/değişik ve tuhaf şeylerden ne gördün ne duydun?" diye sordu. Ben de ona; "On altı - on yedi yaşlarında birini gördüm. O, ismi söylenmeden okunan her türlü zor muammayı çözüyor. Aynı zamanda öğrencilikte, hafızlıkta ve şairlikte de tam bir ün sahibidir." dedim. Bunu duyan Emîr Alî Şîr, çok şaşırdı ve bana; "Sen onu imtihan ettin mi?" dedi. Ben de ona; "Ben, şu zor muammayı ona okudum. O, bu muammayı duyar duymaz hemen çözdü." dedim. Bunun üzerine Emîr Alî Şîr; "Niçin onu buraya getirmedin?" diyerek bana sitem etti. Ben de bu dediğime pişman oldum. Çünkü Emîr Alî Şîr'in sohbeti hem çok şaşırtıcı hem de dehşet vericidir. Mesela; eğer o mecliste birinin adı sorulsa, onun adını söylemeye kendinde güç bulamazsın. Aman ha, bir muamma okunduğunda eğer onu çözezsene, ben o an rezil rüsva olurum. Onun için hazır ol. Yarın erkenden buraya gel. Çünkü Emîr Alî Şîr, seninle konuşmayı/görüşmeyi çok istiyor." dedi. Gece eve dönünce bende (heyecandan) tuhaf haller oldu. Tıpkı yılan sokmuş gibi bir o yana bir bu yana dolanıp durdum. Bir türlü sakinleşemedim. İçerisinde bulunduğum ıstırabın farkına varan babam bana;

”ای جان پدر چه حال داری

از روی چه درد بی قراری

Ey babasının canı! Sen ne durumdasın. Hangi dertten dolayı böyle kararsızsın.”

dedi. Ben de babama; “Ey baba! Sen ne sorarsın? Yarın Emîr Alî Şîr’in meclisine gideceğim. Ancak durumumun ne olacağını bilemiyorum.” dedim. Bunun üzerine babam ağladı ve bana; “Ey babasının canı! Sen bir yaratılmışın/insanın sohbetinden bu kadar korkup çekiniyorsun. Oysa mahşer günü, Yüce yaratıcının/Allah’ın huzuruna çıktığımızda amel defterimiz elimize verilecek ve bize Allah’ın o güzel hitabı olan ³⁷ اَفْرَأُ كِتَابَكَ emri söylenecek, böylece kendi sırlarının muamması izhar olacak. İşte o zaman bizim durumumuz ne olacak. Eğer o gazap makamında biraz indirim olmazsa ve kıyamet zamanında Allah’ın gazabı biraz hafiflemese o zaman bizim vay halimize!” dedi.

Kısaca, sabah Mevlânâ Sâhib-dârâ’nın evinde hazır olarak bulundum. Mevlânâ Sâhib-dârâ’nın huzurunda benden başka üç öğrenci daha vardı. Bana; “Buraya tam zamanında geldin. Bu üç öğrenciyi de Emîr Alî Şîr’e övmüştüm.” dedi. Onlardan biri, Mevlânâ Hüseyin-i Nîşâbûrî (ö. 904/1499)³⁸’ye muadil bir muammacı idi. Bu “İlyas” ismine söylenmiş muamma onundur:

چه خوش بود که دو زیبا خرام رعنا چهر

یکی دو با لب هم بوسه ای زنند از مهر

Ne hoştur ki iki nazlı hıram ve güzel yüz. O ikiden biri sevgi ile dudaklarına bir öpücük kondururdu.

Diğeri kaside söylemede şöhret sahibidir. Bu matla onundur:

فیروزه سپهر در انگشترین تست

روی زمین تمام به زیر نگین تست

³⁷ İsrâ suresi, ayet 14. Meali: “Ona, “Şimdi kitabını oku bakalım, (başka şeye gerek yok) bugün hesabını kendi kendine göreceksin.” denilir.”

³⁸ Muamma ilminin en büyük üstatlarından biri sayılan Mîr Hüseyin b. Muhammed el-Hüseyin el-Nîşâbûrî el-Şîrâzî, Herat’ta Sultan Hüseyin-i Baykara’nın sarayında bulunmuş ve burada *Risâle-i Muammâ* isimli eserini, Alî Şîr Nevâî’nin isteği üzerine burada yazmıştır (Ateş 1968: 453).

Göğün firuzesi senin yüzüğündedir. Yeryüzünün tamamı, senin yüzüğünün/mührünün altındadır.

Öbürü de mesneviyi çok iyi söylemekteydi. Bu tevhide ait beyit onundur:

بر افرازندۀ گردون گردان

بر افروزندۀ خورشید تابان

Bu dönen feleği yücelten (Allah). Bu parlak güneşi aydınlatan (Allah).

O yüce meclise ve yüksek mahfile geldik. Emîr Alî Şîr'in sohbet arkadaşları ve dostlarının tamamı orada hazır bulunuyorlardı. Emîr hazretleri bize doğru baktı ve beni işaret ederek Mevlânâ Sâhib-dârâ'ya; "İsimsiz olarak okunan/verilen muammayı çözen kişi bu mudur?" dedi. Mevlânâ Sâhib-dârâ, Emîr Alî Şîr'e; "Evet efendim. Bu, o kişidir." dedi. Orada bulunan Mevlânâ Muhammed-i Badahşî, Emîr Alî Şîr'e; "Ey Efendim! Sizin muamma çözücülüğünüz ile bunun çözücülüğü arasında hiçbir alaka yoktur." dedi. Bunun üzerine Emîr Alî Şîr; "Ben, bunu onun gözlerine bakınca anladım. Çünkü onun gözlerinden bu konuda fikir sahibi olduğu bellidir." dedi. Akabinde şu muammayı okudu:

باغ را بین از خزان بی فرو سرو از جاشده

بلبلش بر هم زده منقار و ناگویا شده

Bağa bak. Sonbahardan canlılığını/güzelliğini kaybetmiş. Servi ise yerinden olmuştur. Onun bülbülünün de gagası kırılmış, bundan dolayı dilsiz olmuştur.

Ben, Emîr Alî Şîr'in okumuş olduğu bu muammayı şans eseri biliyordum. Acaba bu muammayı bilmemezlikten gelerek meclisi yanılsam mı, yoksa doğruyu mu söylesem diye düşündüm. Sonunda doğru söylemeyi tercih ettim. Emîr Alî Şîr'e; "Efendim, ben bu muammayı biliyorum." dedim. Bunun üzerine Hazret-i Mîr, bir an başını öne eğdi ve öyle durdu. Daha sonra orada bulunanlara; "Ey dostlarım! Onun bu sözünün ne anlama geldiğini biliyor musunuz?" diye sordu. Akabinde; "Aslında bu, bir güç gösterisidir. Eğer bu olmazsa bir diğeri anlamına gelmektedir." dedi. O mecliste Emîr Alî Şîr, başka bir muamma

okumadı. Bana çok lütufta bulunarak Mevlânâ Sâhib-dârâ'ya; "Biz onun iddiasını onaylıyoruz." dedi.

Sonuç

Tercümesi verilen bu metinler, hem Türkistân'da tertip edilen meclisleri yansıtmaları hem de Türkistân'daki sosyal ve kültürel hayata ait bazı bilgileri ihtiva etmesi bakımından önemlidir. Yukarıda tercümesi verilen bölümlerden şu sonuçlar çıkarılmaktadır:

Tertip edilen meclislere dönemin önde gelen âlim, şair ve ileri gelenleri ile tertip edenin bazı dostları katılmaktadır. Ayrıca Anadolu'dan Herât'a gelen bazı kişilerin Emîr Alî Şîr, Mevlânâ Nureddîn Abdurrahmân-ı Câmî ya da başkaları tarafından oluşturulan meclislere katıldıkları müşahede edilmektedir.

Başta sultan olmak üzere devletin ileri gelenleriyle hâli vakti yerinde olanların, hizmetinde bulunup onların verdikleri görevleri yerine getiren yardımcılarının bulunmaktaydı. Yetenekleri, durumları, yaptıkları işlere vb. sebeplerden dolayı kendilerine çeşitli lakaplar verilen bu kişiler, bazen çeşitli sebeplerden dolayı sınanmaktadırlar. Hatta bu kişiler ya da başkaları hakkında onların hüviyetine uygun Farsça veya Türkçe şiirler söylenmektedir. Bazen kişileri öven, yeren ya da övgü görünümünde yeren şiirler de yazılmaktadır. Hatta övgü görünümünde olan, ancak edebî sanatlardan istifade edilerek çeşitli sataşmalarda bulunulan yergi hüviyetinde inşalar/mektuplar da oluşturulmaktadır. Bazen de bir kişinin ölümü üzerine mersiye söylenmektedir. Söylenen bu mersiyeelerde çeşitli oyunlar ve sanatlar da yapılmaktadır. Nitekim Mevlânâ Sâhib-dârâ, Emîr Alî Şîr'in ölümü üzerine yazdığı terki-bend şeklindeki mersiyesinin beyitlerinin birinci mısraında onun doğumuna, ikinci mısraında ise ölümüne ebced hesabıyla tarih düşürmüştür. Şâirler, oluşturdukları hamselerini, yazarlar ise kitaplarını dönemin sultanı ya da yüksek mertebeli devlet ricali adına kaleme alıp onlara takdim etmişlerdir. Bazen de kitapların yazımı bizzat sultan ya da yüksek mertebeli devlet adamları tarafından istenmektedir. Yazılan eserler, bazen devrin önde gelen âlim ve sanatkârları tarafından gıpta ile karşılanmakta, kıskanılmakta, hatta meclislerde eserle ilgili olumsuz

düşünceler ifade edilmektedir. Bunun üzerine mecliste oluşturulan eserle ilgili tartışmalar olmaktadır. Hatta eserin yazarı, kaleme aldığı eseri çeşitli gerekçeler ileri sürerek savunmaktadır. Yazılan eser, beğenilip takdir edildiyse, dönemin önde gelen âlim ve sanatkârları tarafından o eserin arkasına eseri takdir eden ifadeler yazılmaktadır. Oluşturulan meclislere katılanlar arasında çeşitli sataşmalar olmakta, kendisini sataşılan kişinin ise meclistekilerin takdirini kazanan çeşitli cevaplar verdiği görülmektedir.

O dönemlerde, fazilet ve kemal sahibi insanların tamamının en büyük arzusu olan Emîr Alî Şîr'in dikkatini çekip gözüne girerek ona yaklaşmanın ve meclislerine katılmanın yolunun, ancak muamma ilmini çok iyi bilmekten geçtiği anlaşılmaktadır. Muamma ilmi öğretilirken, önce örnek muamma bir kağıda yazılmakta, akabinde onun çözümü tafsilatlı olarak açıklanmaktadır. Ayrıca muamma ilminin bütün kural ve terimleri, tek tek yazılarak açıklanmakta ve en ince ayrıntısına kadar anlatılmaktadır. O dönemin meşhur muamma çözücüleri üzerine, bir muammayı çözüp çözemeyeceği hususunda iddiaya girilmekte, hem muammayı çözene hem de iddiayı kazananlara çeşitli hediyeler verilmektedir. Meclise dahil olmadan önce, oluşturulan mecliste, dönemin önde gelenlerinin huzurunda muamma konusunda sınav yapılmakta, başarılı olunca meclise kabul edinilmektedir. Yetenekli gençlerin araştırıldığı, tespit edildiğinde ise himaye edilerek yetişmesi hususunda destek olunduğu anlaşılmaktadır.

O dönemlerde bazı eserler, istinsah edilmekte, bazen bu tip eserler istinsah edilmek için eserin nüshasının bulunduğu kişiden istenmektedir. Çeşitli yaraları iyileştirmek için merhemler yapılmaktadır. Bu merhemlerin bazen kafurdan yapıldığı anlaşılmaktadır.

Vuku bulan bir olay ya da gerçekleşen bir durumun değerlendirilmesi hususunda yetkin olan ve bu hüviyetiyle tanınan kişilerden bir hakem tayin edilip görüşü alınmaktadır. Kıyafet ilmi vesilesiyle kişilerin hem dış görünüşü hem de hâl ve hareketlerinden ahlak ve fitratları belirlenmektedir. Meclislerde, bazen kişiler çeşitli şekillerde sınanmakta, bu sınanma karşısındaki tavır ve söylemlerine göre de değerlendirilmektedir. Meclislerde, oluşan bir olay ya da

gerçekleşen duruma uygun gelecek şekillerde çeşitli hikâyeler anlatılmaktadır.

Devam edecek...

Kaynakça

- ALGAR, Hamid - Ali ALPARSLAN (1998), "Hüseyin Baykara", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 18, s. 530-532.
- AMÎD, Hasan (1362), *Ferheng-i Amîd*, Tehrân.
- ATEŞ, Ahmed (1968), *İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler I*, İstanbul.
- BÂBÜR (2006); *Baburnâme (Vekayi) Gazi Zahîreddin Muhammed Babur*, Doğu Türkçesinden çeviren: Reşit Rahmeti Arat, Önsöz ve Tarihi Özet: Y. Hikmet Baydur, İstanbul: Kabalcı.
- BOLDİREV, A.N. (1956), "Çağdaşlarının Hikâyelerinde Nevai", çev. Rasime Uygun, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1956*, Ankara, s. 197-237.
- DEHHUDÂ, Ali Ekber (1373), *Lugat-nâme*, (14 cilt), Tehrân: Muessese-i İntişârât-i Çâp-i Dânişgâh-i Tehrân.
- ENVERÎ, Hasan (1382), *Ferheng-i Bozurg-i Sohen*, 8 c., Çâp-i devvom, Tehrân.
- ERASLAN, Saniye (2019), "Türkistanlı Bir Şair: Vâsîfî ve Türkçe Şiirleri", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, XXIII, 758-774.
- HAYYÂMPÛR, Doktor A. (1368), *Ferheng-i Suhanverân*, 2 c., Tehrân: Çâphâne-i Fecr-i İslâm.
- KANAR, Mehmet (2016), *Büyük Türkçe-Farsça Sözlük*, İstanbul: Say Yay.
- KARAIŞMAİLOĞLU, Adnan (1999), "Hüseyin Vâiz-i Kâşîfî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 19, s. 16-18.
- MU'ÎN, Muhammed (1371), *Ferheng-i Fârsî*, Şeş cild, Çâp-i heştum, Tehrân: Çâphâne-i Sipîhr.
- NEVÂYÎ, Alî Şîr Nevâyî (2001), *Mecâlisü'n-nefâyis I (Giriş ve Metin), II (Çeviri ve Notlar)*, hzr. Kemal Eraslan, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- OKUMUŞ, Ömer (1993), "Câmî, Abdurrahman", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 7, s. 94-99.
- STEİNGASS, F. (1975), *Persian-English Dictionary*, Beirut: Librairiedu Liban.

ŞAHİN, Mustafa (2013), *Orta Çağda Herât Bölgesi [Gaznelilerin Kuruluşundan Timurluların Yıkılışına Kadar] (961-1507)*, Doktora tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi.

ŞÜKÛN, Ziya (1984), *Farsça-Türkçe Lûgat, Gencîne-i Güftâr Ferheng-i Ziyâ*, (3 cilt), İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

TÜRKOĞLU, İsmail (2010), “Şeybânî Han” mad., *TDV İA*, c. 39, s. 43-45.

VANLIOĞLU, Mehmet – Mehmet Atalay (1994), *Edebiyat Lügati*, Erzurum: Atatürk Üni. Fen-Edebiyat Fak. Yay.

VÂSİFÎ, Zeynüddîn Mahmûd-ı Vâsîfî (1349), *Bedâiyü’l-vekâyi’*, (nşr. A. Boldirev), Cild-i evvel, Çâp-i divvom, Çâphâne-i zer.

YILDIRIM, Nimet (2001), *Fars Edebiyatında Kaynaklar*, Erzurum.

Yüce Kur’an ve Açıklamalı-Yorumlu Meâlî (2016), hzr. Abdulkadir Şener – M. Cemal Sofuoğlu – Mustafa Yıldırım, İzmir.

Elektronik Kaynak:

<https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir>